

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Naděžda Pazourová

Velikonoční a letniční zvyky v kontextu církevního kalendáře

Vedoucí práce: doc. PhDr. Zdeněk Pinc

Velikonoční a letniční zvyky v kontextu církevního kalendáře

1. Úvod

Lidové zvyky, svátky a tradice bývaly ještě poměrně nedávno nedílnou součástí každodenního života lidí. Zdá se, že jich ubývá rychlostí, která je úměrná rychlosti neustálého zvyšování životní úrovně postmoderního člověka. Pokud se zvyky udržují, lidé často zapomínají na jejich původní obsah. Má vůbec smysl slavit, když nevím, co slavím? Proč to lidé dělají? A neschyluje se náhodou k úplnému vymizení lidových zvyků?

Nemá smysl truchlit nad postupným mizením lidových svátků a tradic ze života moderního člověka. Z logiky věci vyplývá, že se jedná o přirozený proces. Vezmeme-li v potaz, že dříve lidé oslavovali bohatou úrodu, na níž tvrdě pracovali, či se naopak různými magickými praktikami snažili si tuto úrodu předem zajistit, nebo je k oslavám vedla jejich zbožnost, pak nás neudiví, že z tradice vycházející festivity jsou v Čechách, na Moravě a ve Slezsku ve své historické podobě na ústupu.

Pokud ještě někde nalezneme hospodářství, jehož produkty nejsou určeny k prodeji, ale slouží přímo obživě hospodářovy rodiny, pak je takové hospodaření buď „srdeční“ záležitostí a lidé se k němu uchýlili spíše z touhy po návratu ke kořenům a vyplňují tak nějakou mezeru ve svých životech¹, nebo má toto hospodaření ještě nějaký vedlejší smysl, například je součástí agroturistiky. Zemědělci dnešní doby, kteří jsou vybaveni moderními stroji a technikou, jsou již na rozmarech přírody závislí podstatně méně a spíše nežli magie a poct bohům, využívají moderní technologie a dalších ekonomických nástrojů rozvinutého hospodářství. Magické praktiky jsou pro ně překonanou

¹ Petráňovi, J., L.: Rolník v evropské tradiční kultuře, Praha 2000, s. 205.

minulostí.

Druhý podnět lákající lidi k udržování lidových svátků, jímž je zbožnost, zase značně utlumila sekularizace. Ne snad, že by si křesťané přestávali připomínat události ze života Ježíše Krista. Problém je spíše v tom, že praktikujících křesťanů je málo a se svými tradicemi zůstávají jaksi skryti ve svých kostelích (s výjimkou některých regionů jižní a jihovýchodní Moravy a Domažlicka). Krom toho přináší dnešní doba ještě jednu věc a tou je značné množství různých křesťanských denominací, sekt či pouze skupin, které se hlásí ke křesťanství, u nichž si nejsem jista, zda mají na udržování tradičních lidových zvyků a festivit zájem. Totéž lze říci i o nekřesťanských náboženstvích, která nalézají ohlas v české společnosti.

Má práce není zaměřena na pokusy tvořit hypotézy o tom, co na uvolněné místo po tradičních lidových zábavách a festivitech vstoupí, až tyto zvyky vymizí docela. *Doufejme, že to nebude nic, čeho bychom se museli obávat.* Krom toho na základě některých zjištěných faktů doufám, že k jejich úplnému vymizení nemusí dojít.

Vztah dnešních lidí k festivitám, které provázely život české společnosti v minulosti a patřily ještě na počátku druhé poloviny 20. století k udržovaným a respektovaným zvyklostem, chci sledovat na příkladu dvou církevních svátků: Velikonoc a Letnic. Kladu si dvě otázky:

1) otázku od jakých historických kořenů dnešní lidé odvozují vznik těchto svátků

2) otázku reflexe jejich funkčnosti v současné době.

2. Metodologie práce

2.1 Prameny

Výklad o významu Velikonoc a Letnic v současnosti počátku 21. století člením do dvou oddílů, z nichž každý zakládám na jiných pramenech a jiném způsobu jejich interpretace.

V první části sleduji názory různých autorů na původ jednotlivých zvykových a obřadních segmentů velikonočních a letničních svátků. Srovnávám názory badatelů, kteří se přiklánějí ke křesťanskému původu velikonočních a letničních tradic a porovnávám je s názory autorů, kteří se naopak kloní k původu předkřesťanskému či mimokřesťanskému. V rámci katolictví se věnuji i liturgii a jejímu významu pro křesťanskou obec. Vzhledem k návaznosti křesťanských Velikonoc a židovského svátku Pesach se zabývám i kořeny a podobou pesachových oslav.

Ve druhé části práce se zabývám postojem dnešních lidí k velikonočním svátkům. Svůj výklad zakládám na terénním výzkumu, kterým jsem oslovila tři skupiny respondentů: a) praktikující křesťany, svým přesvědčením hluboce svázané s myšlenkami křesťanství, b) bezvěrce, pro které víra a náboženství jsou buď okrajovou záležitostí nebo nemají význam a c) členy pražské židovské obce.

2.1.1 Vědecká literatura

V první části, kterou považuji svým způsobem za východisko následujícího textu – teoretické uchopení problému, se opírám o odbornou literaturu etnologickou, archeologickou, kulturně-historickou a teologickou. Pracuji tedy se sekundárními prameny, které komparuji. Vycházela jsem jednak z literatury zabývající se českými lidovými zvyky a obyčeji, jednak z literatury, která se zabývá historií Slovanů a judaismu a v neposlední řadě z literatury, která se zabývá církevní obřadností.

Pro úvodní zorientování v problematice velikonočních a letničních zvyků jsem využila vedle další etnografické literatury především díla Věry Frolcové *Velikonoce v české lidové kultuře*, které vyšlo v nakladatelství Vyšehrad, Praha, 2001.

Jako hlavní zdroj informací o lidových zvycích jsem pak zvolila dílo Čeňka Zírta a zejména publikaci s názvem *Veselé chvíle v životě lidu českého* (Vyšehrad, Praha, 2006), a sice z důvodů, jež popsala už Věra Frolcová: „*Písemné prameny o slavení Velikonoc jsou bohaté zvláště z 19. a 20. století. Většinu obyčejů však můžeme retrospektivně studovat až ke středověku. Srovnatelný celistvý pramen, jako mají české středověké Vánoce (traktát Jana z Holešova), Velikonoce nemají. (...) Historickému studiu brání značná mezerovitost zpráv ze 16. - 18. století.*

V české etnografii a folkloristice má základní pramenný význam materiál publikovaný od konce minulého století na stránkách časopisu Český lid a kulturně historické práce jeho hlavního redaktora Čeňka Zírta, jenž také shromáždil a interpretoval nejstarší zprávy středověké a novověké.“²

Krom toho tato Zírtova publikace vyšla prvně roku 1889 tedy v době, která se ke zvykům a lidovým zábavám vztahovala jako k významnému projevu regionální a národní osobitosti.

Od téhož autora je i *Indiculus superstitionum et paganiarum (Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*, Academia, Praha 1995). Toto dílo je soupisem třiceti úryvkovitých záznamů o pohanských pověrách a obyčejích, jež církve zapovídala. Zíbrt konstatuje, že obyčeje a pověry, které *Indiculus* kárá a vyhlašuje za pohanské, nalézáme posud v době, v které žijeme (dílo vydáno 1894). Jejich podobu ovšem označuje za otřelou a pozměněnou.

Největší studnicí informací o dějinách slovanského zvykosloví mi byl

² Frolcová, V.: *Velikonoce v české lidové kultuře*, Vyšehrad, Praha, 2001, s. 15.

Zdeněk Váňa se svou publikací *Svět slovanských bohů a démonů* (Praha, 1990). Druhým nesmírně cenným zdrojem jsou *Slovanské starožitnosti*, Oddíl kulturní, od Lubora Niederleho (Praha, 1924).

Pro informace o křesťanské obřadnosti jsem využila publikace německého autora Adolfa Adama s názvem *Liturgika, Křesťanská bohoslužba a její vývoj* (Praha, 2001); dále pak publikaci Klemense Richtera, autora rovněž německého původu, s názvem *Liturgie a život* (Praha, 2003).

Při výkladu některých biblických událostí využívám též příslušných citací z *Bible*, buď z ekumenického překladu z roku 1979, nebo z *Nové bible kralické* (České Budějovice, 2006).

Věra Frolcová vztahuje dominantní kulturní vrstvu Velikonoc ke křesťanství a jeho příběhu o narození a životě Syna Božího. Toto „*velikonoční drama Ježíšovy oběti se podle evangelií odehrává na židovský svátek nekvašených chlebů (hod Beránka, pesah; židovské Velikonoce)*“.³ Vzhledem k této úzké vazbě křesťanských Velikonoc a judaistického Pesachu jsem čerpala také z publikace *Židé – dějiny a kultura* (Praha, 1997), která vychází z činnosti Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea. Jmenovitě jsem využila kapitoly *Židovské tradice a zvyky* od autorů: PhDr. Alexandra Putíka, PhDr. Leo Pavláta a Jiřího Fiedlera. Nejdůležitějším zdrojem informací o podobě židovského Pesachu mi pak byla následující díla: *Židovské svátky* Jana Diveckého, *Svátky v živodě židů* Marca Sterna a encyklopedie *Judaismus od A do Z* izraelských autorů Gavri'ela Sivana a Ja'akova Newmana.

2.1.2 Terénní výzkum

Ve druhé části práce, kterou považuji za stěžejní, vycházím z terénního výzkumu vybraných skupin Pražanů, který jsem provedla v prosinci 2007 až

³ Frolcová, V.: *Velikonoce v české lidové kultuře*, Vyšehrad, Praha, 2001, s. 20.

v březnu 2008. Dodatečně jsem pak v prosinci 2008 provedla ještě výzkum u členů pražské židovské obce.

Před vlastním empirickým výzkumem jsem provedla **předvýzkum** pomocí dotazníkové ankety. Dotazníkem jsem zjišťovala, zda Pražané slaví Velikonoce a znají jejich křesťanský obsah, respektive biblické události, které se k tomuto svátku váží. Předvýzkum jsem provedla s devadesáti obyvateli hlavního města Prahy, které jsem vybrala s ohledem na tři věkové kategorie a na paritní zastoupení mužů a žen. Charakter povolání jsem nezohlednila. Dotazník, který je součástí přílohy této práce, byl předložen třem věkovým skupinám Pražanů. Nejmladší věkovou skupinu zastupovali informátoři se středním či vysokoškolským vzděláním – učitelé jedné střední školy a studenti jedné pražské střední školy, střední generaci informátorů zastupovali zaměstnanci jednoho městského úřadu. Starší generaci pak zastupovaly osoby se základním, středním či vysokoškolským vzděláním, vesměs důchodci získaní metodou sněhové koule. Ve všech třech případech se jednalo o muže i ženy přibližně stejným dílem. (Dotazník je uveden v příloze číslo 4.)

Vyhodnocení předvýzkumu, provedené frekvenční analýzou, ukázalo relativní četnost aktivního akceptování velikonočních svátků a naopak vytěšňování Letnic jako času, k němuž se váží církevní obřady i obyčejové tradice. Z devadesáti dotazovaných odpovědělo pouze jedenáct, že Velikonoce neslaví (12,2%). Ze zbývajících 79 lidí znalo křesťanský obsah tohoto svátku pouze 34% dotázaných. Tento výsledek mě vedl k jedné základní otázce: Proč v dnešní době lidé Velikonoce vlastně slaví? *Z předvýzkumu vychází i moje rozhodnutí zkoumat dvě skupiny lidí, které se navzájem odlišují postojem k aktivnímu prožívání “tradic” velikonočních svátků: praktikující křesťany a bezvěrce.*

Vlastní **empirický výzkum** jsem provedla pomocí strukturovaného rozhovoru, na který navazoval semistrukturovaný rozhovor, a sice u dvou, svými postoji k velikonočním svátkům odlišných, skupin lidí. Stejně metody jsem potom využila i pro členy židovské obce.

První skupinu představují lidé, kteří každoročně Velikonoce slaví, snaží se lidové tradice těchto dní uchovat a v co „nejpůvodnější“ podobě jej předat dál. V případě této skupiny jsem se při výběru informátorů řídila dvěma kritérii: prvním bylo, aby dotazovaný nebyl členem žádné církve a nehlásil se ke křesťanství. Druhým pak byla skutečnost, že se aktivně zúčastňuje velikonočních oslav, tzn. že buď sám chodí koledovat nebo koledníky u sebe doma přijímá a zřetelně dává najevo, že se na udržování této tradice chce podílet. Výběr informátorů jsem provedla mezi majiteli rekreačních objektů v jedné severočeské obci v okrese Děčín, tedy mezi chalupáři, pro které je chalupářství významnou volnočasovou aktivitou. Všechny dotazované osoby bydlí v Praze. V této skupině jsem chtěla zjistit především proč Velikonoce slaví a jaký vnitřní smysl jim přičítají.

Chalupáři z Děčínska byli spolupráci při mém výzkumu poměrně příznivě nakloněni, vzhledem k tomu, že většinu z nich již delší dobu znám a sama v této oblasti jeden rekreační objekt využívám. Rozhovorů se zúčastnily tři osoby ve věku nad šedesát let, dvě ženy a jeden muž. Jedná se o příležitostně pracující důchodce se středoškolským vzděláním bez maturity. Další dvě informátorky byly ve věku 51 a 42 let, obě se středoškolským vzděláním s maturitou a zaměstnáním v oblasti středního managementu. Do této skupiny patří ještě dva muži ve věku 28 a 36 let, oba se středoškolským vzděláním. Oba tito muži pracují v obchodní sféře. Všichni informátoři žijí v manželském vztahu a mají děti.

Vzhledem k tomu, že sledování chalupáři vlastní své rekreační objekty v severočeské obci, která je součástí Sudet, nebylo možné zvolit jako kontrastní skupinu místní obyvatele, kteří by udržovali velikonoční tradici.

Taková skupina zde totiž vůbec není, neboť původní obyvatelstvo bylo roku 1945 téměř bez výjimky odsunuto a nově přistěhovaní obyvatelé jakoukoli společnou tradici nevytvořili. Katolický kostel ze 17. století, který zde v poměrně zachovalém stavu stál ještě ve 3. čtvrtině 20. století, byl navíc roku 1975 odstřelen.

Za křesťany jsem tudíž zvolila členy Křesťanského společenství Praha, s jehož některými členy se osobně znám a vím o nich, že rovněž nějakým způsobem velikonoční oslavy reflektují, přestože tato obyčejová tradice nijak nesouvisí s liturgií této křesťanské církve. Křesťanské společenství Praha je součástí Církve Křesťanská společenství, která vznikla roku 1990 a v současné době sdružuje 47 sborů a misijních skupin. Jedná se o evangelikální církev, která sama sebe proklamuje jako církev charismatickou.

„Slovo charismatický je zastřešujícím termínem, jehož je využíváno k popisu těch křesťanů, kteří věří, že průvodní prvky spojené se sesláním Ducha svatého, známé z prvního století křesťanské církve, jako jsou zázraky, proroctví a mluvení jazyky, jsou dostupné i současným křesťanům a mohou být zažívány a praktikovány i dnes. Výraz je odvozen od řeckého slova *χάρισμα*, což je termín používaný v bibli (1 Kor, 12-14).“⁴

Křesťanské společenství Praha původně vzniklo spíše jako letniční hnutí, které se ještě před rokem 1989 oddělilo od Českobratrské církve. Výraz letniční je zde vhodnější, neboť charismatické hnutí vyjadřuje spíše příchod spirituálních obdarování v denominacích hlavního proudu. Letniční hnutí se od tradičních církví oddělilo.⁵

Výrazem evangelikální bývají označovány ty církve, které zdůrazňují osobní obrácení, pietisticky laděnou zbožnost a méně kritický přístup k biblickému textu. Toto je nutno odlišit od výrazu evangelický, což ve

⁴ Wikipedia, the free encyclopedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Charismatic_movement

⁵ Wikipedie, otevřená encyklopedie: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Pentekostalismus>

spojení s církví znamená prakticky totéž, co výraz „protestantský“. Lze říci, že evangelikalismus je nový směr protestantismu, jehož kořeny jsou v Americe.

K informátorům z Křesťanského společenství Praha mi zprostředkovala přístup má sestra, která je sama členkou tohoto společenství. Čtyři informátoři z této skupiny byli ve věku mezi 30 a 40 lety, dva ve věku do padesáti let a jeden nad padesát. Všech sedm informátorů, z nichž byly čtyři ženy a tři muži, žije v manželském svazku, přičemž v jednom případě se rozhovorů zúčastnil celý pár. Dvě z dotazovaných mají vysokoškolské vzdělání, ostatní mají vzdělání středoškolské.

Přes původní předpoklad, že členové Křesťanského společenství Praha mohou představovat adekvátní kontrastní skupinu k chalupářům, se ukázalo, že tomu tak není. Výsledky mého výzkumu svědčí o tom, že i přes účast členů Křesťanského společenství Praha při velikonočních oslavách se jedná taktéž o skupinu vykořeněnou, která cíleně odděluje křesťanský podtext velikonočního svátku od oslav samotných.

Výchozí předpoklad se tudíž nanaplnil, takže jsem byla nucena přistoupit k volbě další skupinky informátorů, která by představovala věřící, kteří z tradice vykořenění nejsou a uplatňují a plně si uvědomují propojení náboženského podtextu a tradice samé. Na radu vedoucího práce jsem se rozhodla pro pražskou židovskou komunitu.

Výzkumnou strategií byl kvalitativní výzkum. Chtěla jsem pomocí svého výzkumu pochopit, proč vybrané skupiny navazují či nenavazují na zděděné tradice, nebo proč si tvoří či netvoří své vlastní. Pro tento typ výzkumu je kvalitativní metoda nezbytná, protože pochopení a objasnění tohoto problému si vyžádalo hluboké proniknutí do uvažování respondentů – informátorů ze zkoumaného vzorku a tudíž velké množství času stráveného s úzkým okruhem informátorů.

Technikou sběru dat byl strukturovaný rozhovor s otevřenými otázkami, na něž jsem navazovala semistrukturovaným rozhovorem. Magnetofonový záznam nebyl použit a sice po předchozím zjištění, že většina informátorů by tuto metodu těžko akceptovala. Někteří členové Křesťanského společenství Praha se přímo vyjádřili, že by nahrávku vnímali jako zásah do soukromí. Se zápisem v průběhu rozhovoru naopak všichni souhlasili. Mým původním záměrem bylo pracovat s dvaceti informátory, respektive s deseti z každé skupiny. Vzhledem k problému, který nastal v případě informátorů z Křesťanského společenství Praha, jsem byla nucena počet zredukovat. V Křesťanském společenství Praha jsem totiž získala pouze sedm informovaných souhlasů, takže jsem tomuto počtu přizpůsobila i druhou skupinu informátorů a pracovala jsem tudíž s daty od celkem 14 informátorů. Následný výzkum u členů židovské obce byl proveden se třemi osobami.

Strukturovaný rozhovor jako rozhovor vstupní jsem zvolila proto, že pro získání přehledu o znalostech smyslu tradic v případě obou skupin informátorů bylo třeba přesně formulovaných otázek, které vyžadovaly jednoznačnou odpověď.

Semistrukturovaného rozhovoru, kterým jsem navázala na rozhovor strukturovaný, jsem potom využila pro otázky zaměřené na způsob slavení Velikonoc a především pro otázku proč tito lidé mají tak silnou motivaci z tradice vycházející zvyky udržovat.

Stejným způsobem jsem postupovala u členů židovské obce.

V případě křesťanů proběhly všechny rozhovory u informátorů doma, v případě chalupářů probíhaly v rekreačních objektech jednotlivých informátorů nebo v chalupě, kterou užívám já.

Členové Židovské obce v Praze se se mnou ve všech třech případech sešli v kavárně. Všechny rozhovory se vyznačovaly uvolněnou a vstřícnou atmosférou.

Pro zpracování strukturovaných i semistrukturovaných rozhovorů jsem použila obsahovou a srovnávací analýzu.

Krom strukturovaných rozhovorů jsem při výzkumu skupiny bezvěrců využila i zúčastněného pozorování, což mi umožnila skutečnost, že ve zkoumané oblasti využívám jednu z chalup k rekreačním účelům.

3. Jak rozlišit křesťanské a pohanské prvky obyčejové tradice ?

Člověk byl až do poměrně nedávné doby bytostně spjat s přírodou. Silně lpěl na bytostech, jež pro něho představovaly vysvětlení přírodních jevů a s nimiž se stýkal pomocí pohanského kultu a magických praktik. S pohanskými představami se v průběhu christianizace opakovaně střetávala církev. Mnohé pohanské představy a na ně vázané obyčeje byly zakořeněny natolik, že církev zvolila postup převrstvení pohanského křesťanským.⁶ Některé tradice, jejichž původní smysl a obsah si již většinou nepamätujeme, tak pocházejí právě z této oblasti staré víry. Není ovšem možné k lidovým zvykovým tradicím přistupovat a priori jako ke starým pohanským zvykům. Ne všechny totiž mají předkřesťanské kořeny; některé také vznikly pod pozdějším vlivem jiných kulturních oblastí.

Co se týče lidových obřadů a magických praktik, bylo jejich hlavním smyslem, jak uvádí Zdeněk Váňa,⁷ ovlivnění přírodních zákonů a sil, zajištění úrody a rozmnožování dobytka. V popředí tu stály obřady agrární magie. Ani po zániku pohanství se Slované těchto rituálů nevzdali a to především díky přesvědčení, že k opakování ročních cyklů by bez magických rituálů nemohlo vůbec dojít. Tyto slavnosti sice byly později překryty a ztotožňovány se svátky církevními (Vánoce, Velikonoce, Letnice, svátek sv. Jana Křtitele apod.), avšak jejich předkřesťanský původ citlivě vnímali i církevní představitelé. Zachovávání pohanského rázu těchto slavností bylo příčinou častých, leč marných církevních zákazů (namířených ovšem k potírání „pohanství“ na celém území působnosti křesťanské církve).⁸

Při rozboru lidových obyčejů je nutné na druhé straně vzít na vědomí, že křesťanský světový názor, jemuž se pohanské zvyky přizpůsobovaly,

⁶ Frolec, V.: *Vánoce v české kultuře*, Vyšehrad, Praha 1988, s. 24.

⁷ Váňa, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*, Panorama, Praha 1990, s. 205.

⁸ O této skutečnosti vypovídá celý Zíbrtův „*Indiculus*“

leckdy setřel jejich původní význam.⁹ Pohanské a křesťanské v lidové obřadní tradici mnohdy splynulo natolik, že je dnes lze těžko rozlišit.¹⁰

Proces postupného přizpůsobování lidových obřadů, který probíhal v evropském středověku popsal Carlo Ginzburg na příkladu benandantů z oblasti Furlanska.¹¹ Ukázal disciplinaci lidové duchovní kultury pomocí kultury elitní; ukázal způsob, jímž lidé této doby pod nátlakem dominantní kultury vstřebávali, přijímali a osvojovali si nové zvyky a představy.¹²

Středověk však neznamenal poslední fázi proměn lidové duchovní kultury a lidové obřadnosti. V úvahu nutno vzít názory některých badatelů, kteří dokládají, že myšlenkový obsah lidové obřadnosti kalendářního cyklu podléhal zejména v průběhu modernizace modernizačním změnám, v jejichž důsledku se slavnosti s vyhraněným obřadním jádrem měnily ve slavnosti s málo závaznými prvky.¹³ Avšak nejen proces modernizace, i proces sekularizace zanechal své stopy na těchto lidových festivitech.

⁹ Váňa, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*, Panorama, Praha 1990, s. 50.

¹⁰ Frolec, V.: *Rituály a slavnost v procesu modernizace*. In: *Město – prostor – slavnosti*. Ed. V. Frolec, Uherské Hradiště 1990, s. 16.

¹¹ Ginzburg, C.: *Benandanti, Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*. Praha 2002. Bližší informace viz příloha č. 1 v závěru této práce

¹² Ginzburg zkoumá proces asimilace benandantů k církvi vytvořenému obrazu ďábelského sabatu. Stojí snad za zmínku, že Ginzburgovi benandanti na své reje vycházeli vždy ve čtvrtek o suchých dnech. XX. záповeď z *Indicula* odsuzuje krom jiného i pohanský zvyk světit čtvrtky a víru lidu, že o čtvrtcích se čarodějníci scházejí a „bezbožnosti svými ďábly páchají“. (Zíbrt, Č.: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*, Academia, Praha 1995, s. 105.)

¹³ Frolec, V.: ...c.d., s. 18 – 19 (srov. pozn. 10)

4. Kořeny velikonoční tradice

4.1 Církevní kalendář a liturgie

Klemens Richter označuje čas jako „základní kategorii křesťanské bohoslužby“.¹⁴ Církevní kalendář vychází z liturgie. Je tedy namístě vymezit si, co si vlastně pod pojmem liturgie představít.

Adolf Adam vymezuje liturgii takto: „...zahrnuje (liturgie – pozn.Paž.) jak službu Bohu, tak Boží službu člověku: při bohoslužbě slouží nejen obec Bohu, nýbrž také Bůh lidem, nabízí jim svou spasitelnou službu v Kristu, který přece řekl, že nepřišel 'aby si dal sloužit, ale aby sloužil...' (Mt 20,28; Mk 10,45).¹⁵

Klemens Richter uvádí, že pro křesťanskou obec je tudíž důležité uvědomění si dvojího zaměření liturgie, jež spočívá jednak v uctívání Boha a jednak ve zprostředkování spásy. V liturgii se vždy jedná o dialog – a sice od Boha k člověku i od člověka k Bohu. Iniciativa přitom podle Richtera vždy vychází od Boha, který volá svůj lid, a ten může patřičně odpovědět. Liturgie se tak stává slovem a odpovědí. V interpretaci Klemente Richtera „*Pojem liturgie zahrnuje všechna bohoslužebná shromáždění křesťanské obce, při nichž je v ní Kristus přítomen, aby posvěcoval lidi a oslavoval Otce (...)*“¹⁶

Ačkoli pojem liturgie zahrnuje podle téhož autora všechna bohoslužebná shromáždění, má svůj jednoznačný původ v Kristově velikonočním tajemství. Latinský výraz „**mysterium paschale**“ prý při překladech do národních jazyků ztrácí obsahovou plnost.¹⁷ S tímto výkladem lze souhlasit, neboť mysteriem se v liturgii míní spasitelný čin Boží skrze Krista pro spásu lidí.

¹⁴ Richter, K.: *Liturgie a život*, Vyšehrad, Praha 2003, s. 245.

¹⁵ Adam, A.: *Liturgika*, In: Křesťanská bohoslužba a její vývoj, Vyšehrad, Praha 2001, s. 21.

¹⁶ Richter, K.: ...c.d., s. 21. (srov. pozn. 14)

¹⁷ Richter, K.:c.d., s. 25. (srov. pozn. 14)

Slovo mysterium zde neznamená cosi skrytého ve smyslu čehosi tajemného. Toto tajemství zakoušíme v liturgických slavnostech jako blízkost Páně. K naplnění tohoto velikonočního tajemství dojde podle bible na konci časů, až bude smrt konečně překonána a království boží se plně prosadí (1K 15,24-28).¹⁸

4.2 Dva příběhy: svátek Pesach a mysterium paschale

4.2.1. Původ svátku Pesach

Původ židovského svátku Pesach popisuje nejlépe Starý zákon. Z toho důvodu volím jako jediný zdroj právě druhou knihu Mojžíšovu a její volné převyprávění, které prokládám citacemi. Uvádím jej v té podobě, jak jsem si jej zpracovala podle ekumenického překladu Bible před návštěvou informátorů ze židovské obce.

Utrpení Izraele v Egyptě

Druhá kniha Mojžíšova /Exodus/ začíná vyvedením lidu Jákobova rodu z Egypta. Poté, co zemřel Josef a všichni jeho bratři, Izraelci se v Egyptě „rozplodili, až se to jimi hemžilo“ a nový král, který o Josefovi nevěděl, dostal z početných Izraelců strach. Začal tedy Izraelce zotročovat. Nakonec přikázal rozkázal všemu svému lidu, aby každého syna, který se Izraelcům narodí, vhodil do Nilu, jen dcery směly zůstat naživu.^(Ex 1)

Mojžíš povolán k záchraně Izraele

Jedna lévijská rodina svého syna zprvu tajila, poté jej jeho matka vložila do ošatky a položila do vody Nilu. Vytáhla ho faraónova dcera a zaplatila jeho matce, aby ho vychovala a přivedla, až vyrostе. Jednoho dne Mojžíš spatřil, jak nějaký Egypt’an ubíjí Hebrejce. Zabil Egypt’ana a farao se o tom dozvěděl. Proto musel Mojžíš odejít do midjánské země, kde se oženil s dcerou midjánského kněze. V Egyptě po mnoha letech král zemřel, ale

¹⁸ Richter, K.: *Liturgie a život*, Vyšehrad, Praha 2003, s. 25.

Izraelci byli utlačováni dál.^(Ex 2)

Setkání s Hospodinem

Mojžíš spatřil v zemi midjánské hořící keř, z něhož k němu promluvil Hospodin o ujařmení svého lidu v Egyptě. Mojžíš se měl vrátit do Egypta a vyvést Izraelce do „země Kenaanců, Chetejců, Emorejců, Perizejců, Chivejců a Jebúsejců, do země oplývající mlékem a medem“. Měl jít za egyptským králem a říci mu, že Bůh Hebrejů žádá, aby Hebrejové odešli do pouště přinést oběť svému Hospodinu. Předpověděl, že král jim nedovolí jít, a proto on Hospodin bude „bít Egypt všemožnými svými divy“.^(Ex 3)

Vyslání do Egypta

Mojžíš se cestě do Egypta bránil s tím, že mu lidé neuvěří, že se setkal s Hospodinem. Hospodin učinil Mojžíšovým prostřednictvím tři zázraky, které měl Mojžíš před Izraelci zopakovat, aby mu uvěřili. Řekl mu také, jak má mluvit před faraónem a také to, že faraón lid nepropustí, protože Hospodin zatvrdí jeho srdce. Poslal s ním Árona – Mojžíš měl naslouchat Božímu hlasu a říkat Áronovi, jak má před faraónem mluvit.^(Ex 4)

Pravní jednání s faraónem

Farao odmítl Izraele propustit, ale naopak je ještě více zotročil. Mojžíš se zeptal Hospodina, proč lidu nepomůže. Ten přislíbil, že faraóna donutí, aby lid vypudil ze své země. Na to poslal Mojžíše i Árona znovu za Izraelci i za faraónem, aby připravili odchod Izraelců z Egypta.^(Ex 5-6)

Nové vyjednávání s faraónem

Na Hospodinovo přání předstoupí Mojžíš a Áron znovu před faraóna a prokáží se zázrakem. Hodí před faraóna hůl a ta se promění v draka. Farao pozve své kejklíře a ti udělají totéž. Mojžíšův drak však pozře draky faraónových kejklířů. Faraónovo srdce se zatvrdí a on neposlechne. Tak, jak Hospodin předpověděl.

Pak Hospodin sešle na Egypt devět ran:

1. zkažení vod, 2. žáby, 3. komáři, 4. mouchy, 5. dobytčí mor, 6. vředy, 7. krupobití, 8. kobylky, 9. temnota ^(Ex 7,14-29, Ex 8-10)

Po těchto devíti ranách řekl Hospodin Mojžíšovi, že na faraóna uvede ještě jednu ránu a poté je faraó vyhostí. Jakmile tak učiní, má si každý Hebrejec před odchodem od Egyptanů vyžádat stříbrné a zlaté šperky. ^(Ex 11)

Velikonoce a vyjití z Egypta

Mojžíšovým a Áronovým prostřednictvím nařídil Hospodin Izraelcům každoroční hod beránka na počest dne, kdy svůj národ vyvedl z egyptského otroctví.

Přikázal, aby každá hebrejská rodina čtrnáctého dne stávajícího měsíce (měsíce, který má napříště být prvním měsícem v roce) zabila beránka a jeho krví potřela věřeje i nadpraží domů, kde bude beránka jíst. Maso pak upeče v ohni a k němu bude jíst nekvašené chleby s hořkými bylinami. Vše, co zbyde spálí v ohni. Krev, kterou Hospodin uvidí na věřejích, pak bude znamením, díky němuž dům nepostihne zhoubný úder. Hned první den odstraní Hebrejci ze svých domů všechn kvas a po sedm dní budou jíst jen nekvašené chleby. Každý, kdo by jedl kvas, bude vyobcován z Izraele. ^(Ex 12)

„Když nastala půlnoc, pobil Hospodin v egyptské zemi všechno prvorozené, od prvorozeného syna faraónova, který seděl na jeho trůnu, až po prvorozeného syna zajatce v žalářní kobce, i všechno prvorozené z dobytka. Tu faraó v noci vstal, i všichni jeho služebníci i všichni Egyptané, a v celém Egyptě nastal veliký křik, protože nebylo domu, kde by nebyl mrtvý. Ještě v noci povolal Mojžíše a Árona a řekl: 'Seberte se a odejděte z mého lidu, vy i Izraelci. Jděte, služte Hospodinu, jak jste žádali.'“ ^(Ex 12, 29-33)

Nakonec se však faraón vypraví se svým vojskem za Izraelci, aby je přivedl zpět. Hebrejci ztratili odvahu a chtěli se vrátit do otroctví. Mojžíš jim však řekl, že Hospodin za ně bude bojovat. Pak Mojžíš na Hospodinův příkaz vztáhl ruku nad moře a Hospodin hnal moře silným východním větrem, až z moře byla souš. Tu pak Izraelci přešli. Egyptané šli za nimi, ale Hospodin

řekl Mojžíšovi, aby opět vztáhl ruku nad moře. Vody se vrátily a Egypťané se utopili. Tehdy lidé uvěřili Hospodinu i jeho služebníkovi Mojžíšovi.^{Ex 14}

4.2.2 Pesach a Šavuot – dva poutní svátky

Pokud si chápání židovství rozdělíme do dvou rozměrů, a sice do rozměru „nacionálního“ a rozměru náboženského, nalezneme v těchto dvou svátcích reflexi obou těchto rozměrů. Nacionálnímu rozměru odpovídá událost vyjití z Egypta a rozměru náboženskému potom darování Tóry, které si židé připomínají 49 dnů od druhého dne Pesachu, svátkem Šavuot. Oba tyto svátky mají čtyři názvy, podle jejich čtyř důležitých aspektů.

Čtyři jména svátku Pesach:

1. CHAG HAPESACH – svátek překročení, souvisí s poslední z deseti egyptských ran
2. CHAG HAMACOT – svátek macesů (nekynutého chleba), symbolika východu z Egypta
3. CHAG HACHERUT – svátek svobody, osvobození z egyptského otroctví
4. CHAG HAAVIV – svátek jara, hospodářský charakter svátku¹⁹

Čtyři jména svátku Šavuot:

1. CHAG HAŠAVUOT – svátek týdnů, sedmkrát sedm dní příprav od východu z Egypta po darování Tóry na hoře Sinaj, hlavní téma svátku
2. HAG HAKACIR – svátek žní, dozrávání pšenice, hlavního zdroje obživy člověka, hospodářský aspekt svátku
3. CHAG HABIKURIM – na památku prvních plodů, které bylo povinností v tomto období přinést do Chrámu ze sedmi plodin, jimiž je země Izrael proslavena – z pšenice, ječmene, vína, fíků, granátových jablek, oliv a datlí

¹⁹ Divecký, J.: *Židovské svátky*, P3K, Praha 2005, s. 16.

4 ACERET – završení svátku Pesach, doplnění osobní svobody o svobodu duchovní přijetím Tóry²⁰

Pesach začíná v předvečer 15. nisanu a trvá osm dní v diaspoře, nebo sedm dní v Izraeli. Tento svátek se též nazývá svátkem nekvašených chlebů, neboť po celou dobu jeho trvání platí zákaz pojídání i přechovávání čehokoli kvašeného – chamecu.

První dva dny svátku je pořádána slavnostní sederová večeře. Přesný řád této večeře je zapsán v knize Hagada. Nejmladší účastník u stolu klade během sederové večeře otci předepsané otázky, s jejichž pomocí je postupně odkryt příběh Exodu až po darování Tóry.

Oproti dávné minulosti, kdy ještě stál Chrám, se dnes již neobětuje pesachový beránek, ale je pouze symbolicky připomínán drůbeží kostí na sederovém talíři. Dnes se k sederové večeři váží čtyři povinnosti: jíst macesy, vyprávět si o východu z Egypta, vypít čtyři poháry vína a jíst hořké byliny.

K sederové večeři neodmyslitelně patří i písně. Jednou z nejznámějších je píseň *Ma ništana*, v překladu Čím se liší (míněno tato noc). Jedná se o píseň čtyř otázek nejmladšího účastníka sederové večeře. Nejmladší účastník se ptá nejstaršího, čím se tato noc liší od jiných, proč se jí nekvašený chléb a hořké byliny, proč se pokrmy dvakrát namáčejí do slané vody a do charoset a proč se všichni přítomní opírají o opěradlo židle. Na tyto otázky se pak vlastně odpovídá během čtení z Hagady.

Pražský rabi Löw hovoří o zvyku symbolického srovnání pokrmů na speciální míse:

- zroa – pečené drůbeží křídlo, které představuje pesachového beránka
- bejca – vařené vejce připomíná zničený Chrám, ale také

²⁰ Divecký, J.: *Židovské svátky*, P₃K, Praha 2005, s. 26.

symbolizuje židovský národ svou zajímavou vlastností: čím déle se vaří, tím se stává tvrdším, tak jako nesnáze doby posilující naše židodovské uvědomění. Podle jiných představuje vejce slavnostní oběť, která byla přiváděna společně s beránkem

- maror – hořké byliny, symbol těžkostí egyptského otroctví. Nejčastěji se užívá strouhaný křen nebo římský salát
- charoset – sladká hmota z jablek, oříšků, datlí, skořice a červeného vína na znamení malty, se kterou byli židovští otroci nuceni pracovat, a krve, která byla v Egyptě prolita
- karpas – zelenina, většinou petržel nebo brambora. I ta připomíná zotročení a práci s hlínou
- mej melach – miska slané vody představuje slzy, ale také rozdělené Rákosové moře

Přechod přes Rákosové moře si židé v Izraeli připomínají 21. nisanu, tedy poslední den svátku Pesach, v diaspoře potom poslední dva dny.²¹

„Šavuot je druhý poutní svátek, kdy židé – v době Chrámu – putovali do Jeruzaléma, aby tam vykonali oběť. Šavuot znamená v hebrejštině „týdny“ a připadá na sedmý týden po druhém dni Pesachu na konec období omeru, tj. na 6. sivan. Svátek trvá v Izraeli jeden den a v zemích diaspory dva dny – připadá tedy na šestý a sedmý den měsíce sivanu.“²²

Při Šavuotu židé zdobí synagogy a příbytky květinami a zelenými větvíčkami. Činí tak na připomínku hory Sinaj, která byla v době předání Tóry celá v zeleni.

²¹ Divecký, J.: *Židovské svátky*, P3K, Praha 2005, s. 16 – 28.

²² Stern, M.: *Svátky v životě židů*, Vyšehrad, Praha 2002, s. 203.

4.2.3 Vztah mezi židovským svátkem Pesach a křesťanskými Velikonocemi

Teologická i etnografická literatura hovoří o genetickém vztahu mezi křesťanskými Velikonocemi a starozákonním židovským svátkem Pesach. Tento vztah se ovšem váže především k termínu konání obou svátků, nikoli k jejich myšlenkovému obsahu a obřadnosti.

Pesach bývá spojován též se záchranným přechodem Rudého moře a nehostinné pouště a s příchodem do Zaslíbené země. A konečně Pesach označuje i rituální hostinu v den 15. nisanu, konanou na paměť osvobození z egyptského otroctví, hostinu, jež je nazývána sederová večeře, při níž se jedl „velikonoční beránek“ jako obětní hod.²³ V judaistické tradici je tedy Pesach svátkem připomenutí příběhu osvobození z otroctví, jak jej popisuje druhá kniha Mojžíšova. Je svátkem radosti ze získání svobody a možnosti svobodného života izraelského národa v zemi, kterou mu přislíbil Bůh.

Řecko-latinské slovo „pascha“ vychází z hebrejského „pesach“. Pro křesťanskou prvotní obec byla nasnadě úzká souvislost mezi někdejší Božím spasitelným činem a spásnou událostí Kristovou, zvláště když se Kristovo ukřižování shodovalo s termínem židovského svátku Pesach. Byla to hodina, kdy se v chrámě zabíjeli velikonoční beránci. Proto může Pavel z Arsu se zřetelným odlišováním od židovského obsahu svátku napsat: „Neboť byl obětován náš velikonoční beránek Kristus“, tj. „Neboť jako **náš** velikonoční beránek byl obětován Kristus.“²⁴

V křesťanské tradici jsou Velikonoce (pascha) svátkem připomenutí příběhu poslední večeře Páně, připomenutí příběhu obětování Krista, „Beránka božího“, jeho ukřižování a zmrtvýchvstání. V křesťanské duchovní tradici jsou tedy Velikonoce svátkem radosti z daru, na němž mají mít podíl všichni křesťané.

²³ Adam, A.: *Liturgika*, In: Křesťanská bohoslužba a její vývoj, Vyšehrad, Praha 2001, s. 348.

²⁴ Adam, A.:c.d., s. 348. (srov. pozn. 23)

4.3 Velikonoční cyklus v časovém rozměru církevního roku

4.3.1 Časové vymezení velikonočního tridua

Přemýšlíme-li o velikonočním činu spásy, musíme vzpomenout celé triduum ukřižovaného, pohřbeného a vzkříšeného Ježíše Krista, jež trvá od Zeleného čtvrtka až po velikonoční neděli. Velikonoční tajemství Kristovo je centrem celého liturgického roku a původně bylo oslavováno o nedělích jako týdenní Pascha a teprve na přelomu 1. a 2. století se k ní připojilo slavení Velikonoc jako výroční Pascha. Výroční Pascha se pozvolna vyvíjela ve velikonoční cyklus s přípravným obdobím i svátečním dozněním. Podle Všeobecného ustanovení o liturgickém roku a o kalendáři²⁵ začíná Popeleční středou a končí po třinácti a půl týdnech Letnicemi.²⁶

V křesťanské liturgii často slyšíme spojení „velikonoční doba“. Podle vysvětlení K. Richtera se do tohoto času počítá doba mezi Velikou nocí a Letnicemi. Do pojmu velikonoční doba tudíž nespadá přípravné období. Vychází se ze židovského kalendáře, který má sedm týdnů po Velikonocích svátek týdnů, jemuž se řecky říkalo pentekoste (padesátý den). V křesťanském kalendáři je tedy pentekoste svátkem Letnic. *„Od čtvrtého století se tento padesátý den, Boží hod svatodušní, chápe jako závěr doby velikonoční, přičemž čtyřicátý den se slaví památka Nanebevstoupení Páně.“*²⁷

4.3.2 Časové rozvržení velikonočního svátku v lidovém pojetí

Věra Frolcová přesně rozepisuje všechny důležité dny tohoto třináctitýdenního cyklu. Po **Popeleční středě** následuje šest postních nedělí s těmito názvy:

1. **neděle postní** – černá, pytlková, liščí neděle, nebo pučálka

²⁵ Český misál, Praha 1983, s. 73 – 101.

²⁶ Adam, A.: *Liturgika*, In: Křesťanská bohoslužba a její vývoj, Vyšehrad, Praha 2001, s. 353.

²⁷ Richter, K.: *Liturgie a život*, Vyšehrad, Praha 2003, s. 162-3.

2. **neděle postní** - černá, nebo pražná neděle
3. **neděle postní** – kýchavná neděle
4. **neděle postní** – družebná (nebo liščí) neděle
5. **neděle postní** – Smrtná neděle
6. **neděle postní** – Květná neděle

Od Květné neděle do Bílé soboty je potom Svatý týden, v němž je nejdůležitější Zelený čtvrtek, Velký pátek a Bílá sobota. Noc mezi Bílou sobotou a Hodem Božím velikonočním (neděle) je pak Zmrtvýchvstáním Páně (neboli Vzkříšením). Po Božím hodě následuje Velikonoční pondělí. Neděle po Velikonočním pondělí je označována jako Provodní (nebo Bílá) neděle. Následuje dalších pět velikonočních nedělí a celý cyklus je zakončen Hodem Božím svatodušním.²⁸

Z výše uvedeného vyplývá, že mezi prvním a čtvrtým stoletím po Kristu se Velikonoce a Letnice ustalovaly jako cyklus. Při christianizaci byl pak tento cyklus na naše území přenesen do pohanského prostředí, čímž došlo ke střetu dvou duchovních tradic a jejich prolínání, které bylo ze strany křesťanské církve mnohdy i taktickým záměrem.

K tomuto procesu Věra Frolcová říká, že církevní kalendář nepřímo přispěl k životnosti některých lidových obyčejů. Církevní kalendář totiž zapadá do cyklu rolníkova roku a období Velikonoc se kryje s důležitým obdobím pro zemědělce. *„Syntézou přírodního cyklického kalendáře a kalendáře liturgického se dostaly do blízkosti obyčeje ve znamení příprav obnovy vegetačního roku a velikonoční obnovy duchovní: prvky pohanské pověry (pocházející zvláště z kultu země a vody) a motivy křesťanské víry se nevyklučují, ale ze vzájemné koexistence čerpají sílu.“*²⁹

²⁸ Frolcová, V.: *Velikonoce v české lidové kultuře*, Vyšehrad, Praha 2001. s. 50.

²⁹ Frolcová, V.:c.d., s. 232. (srov. pozn. 28).

5. Liturgie jednotlivých dní velikonočního cyklu (od Popeleční středy po svátek Letnic)

5.1 Popeleční středa

Termín Popeleční středy připadá na 40. den před Velikonocemi. Tento počet dní není samozřejmě náhodný. Klemens Richter uvádí, že doba trvání vychází z biblické typologie: „*čtyřicet dní se postí náš Pán, čtyřicet let stráví Boží lid na poušti, čtyřicet dní prodlévá Mojžíš na hoře Sínaj, čtyřicet dní vyzývá Goliáš Izraelity k zápasu, za čtyřicet dní dojde Eliáš o chlebu a vodě k Boží hoře Chorébu a stejnou dobu káže Jonáš obyvatelům Ninive pokání.*“³⁰ V liturgii se do této doby se nepočítají neděle, takže Popeleční středa vlastně připadá na 46. den před velikonoční nedělí. Název Popeleční středa vychází obřadu popelce, který byl původně určen jenom hříšníkům a od 10. století se stal symbolem pro všechny věřící. Čela věřících jsou označována popelem a doprovázena slovy z Gen 3,19:

*V potu své tváře
budeš jíst chléb,
dokud se nenavrátiš do země,
z níž jsi byl vzat.*

*Prach jsi
a v prach se navrátiš*

nebo (nově) z Mk 1,15b:

*Naplnil se čas a přiblížilo se království Boží.
Čiňte pokání a věřte evangeliu.*

Od 12. století pak platí předpis používat k tomuto obřadu popela, jenž byl získán spálením palmových či jiných ratolestí (u nás kočiček) z Květné neděle předchozího roku. Mezi Popeleční středou a Velikonocemi máme šest

³⁰ Richter, K.: *Liturgie a život*, Vyšehrad, Praha 2003, s. 152.

postních nedělí. Nejvýznamnější z nich jsou 5. a 6. postní neděle, tedy neděle Smrtná a Květná, které jediné mají zvláštní název.

5.2 Smrtná neděle (pátá postní neděle)

Klemens Richter název „smrtná“ připisuje symbolice utrpení Páně, symbolice, podle níž tato neděle nese svůj název od středověku, neboť ten měl zálibu v podobenstvích a liturgických hrách. Vyjádřením smutku tohoto dne bylo (a v některých případech dodnes je) odstranění nebo zahalení ozdob v kostele. Kříže se potom odhalovaly při bohoslužbě Velkého pátku, obrazy zůstávaly zahaleny až do Veliké noci.³¹

5.3 Květná neděle (šestá postní neděle)

Adolf Adam hovoří o Květné neděli jako o té nejdůležitější z postních nedělí. Je připomínkou Kristova slavného vjezdu do Jeruzaléma, po němž následovalo jeho utrpení. A. Adam uvádí, že „*O procesí s palmovými ratolestmi v Jeruzalémě okolo roku 400 se zmiňuje již poutnice Egeria.*³² *Na Západě se vynořují průvody Květné neděle poprvé na konci 8. století a brzy se začaly spojovat s řadou teatrálně dramatických a lidových prvků.*“³³

³¹ Richter, K.: *Liturgie a život*, Vyšehrad, Praha 2003, s. 154-155.

³² *Z konce 4. stol. máme k dispozici obsáhlý latinsky psaný pramen „Putování Egeřino“, velmi důležitý pro poznání liturgie v Jeruzalémě, která pak ovlivnila liturgie jak křesťanského Východu, tak Západu. Pramen objevil v r. 1884 J.F. Gammurini v knihovně kláštera Panny Marie v Arezzu a publikoval jej v r. 1887 v Římě. Bylo nalezeno 37 pergamenových listů pocházejících asi z 11. století. Český překlad J. Koprivý a A. Striže vyšel poprvé u Kuncíře v r. 1930 s poznámkami J. Cibulky. Nový překlad M. Hejtmanové vyšel na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity (České Budějovice, 1999).*

Egerie byla zámožná poutnice, pocházející z některé západní římské provincie, patrně z Galie, která se v letech 381-384 vypravila do Svaté země a s biblí v ruce navštívila řadu míst spjatých jak se Starým, tak s Novým zákonem. Procestovala Palestinu, Egypt, Mezopotámii, Malou Asii a přes Cařihrad se vrátila domů. Velikonoce r. 384 prožila v Jeruzalémě. O svých zážitcích detailně a poutavě píše svým přítelkyním. Není to však cestopis v dnešním slova smyslu. Zajímá se výhradně o liturgie, nerozptyluje se ničím jiným. (Hradilek, P.: *Egerie, Getsemany*, listopad 2001)

³³ Adam, A.: *Liturgika*, In: *Křesťanská bohoslužba a její vývoj*, Vyšehrad, Praha 2001, s. 369.

5.4 Pašijový týden

V liturgii jsou poslední dny postní doby věnovány památce Ježíšova utrpení. Tento týden věřícím připomíná, že utrpení Pána má svůj cíl, jímž je jeho zmrtvýchvstání a naše vykoupení, které se slaví o Velké noci. Tento týden je pro věřící křesťany významnější než kterýkoli jiný týden v roce. Co se týče liturgické formy, čtou se na Květnou neděli pašije ze synoptických evangelií, na Velký pátek potom z Jana. Propojení mezi Květnou nedělí a Velkým pátkem tvoří Izajášovy písně o Božím služebníkovi (Iz 42,1-7; Iz 49,1-6; Iz 50,4-9a; Iz 50,4-7; Iz 52,13 – 53,12).³³

5.4.1 Zelený čtvrtek

„Když jim umyl nohy, znovu se oblékl, posadil se zpět za stůl a řekl jim: 'Chápete, co jsem vám udělal? Nazýváte mě Mistrem a Pánem a máte pravdu, neboť já jsem. Když jsem však já, váš Pán a Mistr, umyl nohy vám, máte i vy mýt nohy jeden druhému. Dal jsem vám příklad, abyste se chovali, jako jsem se já zachoval k vám. Amen, amen, říkám vám: Služebník není větší než jeho pán a posel není větší než ten, kdo ho poslal.'“ J 13, 12-16³⁴

Vatikán – *“Dnešní dopolední mši v římské bazilice svatého Petra zahájil papež Benedikt XVI. v Římě za přítomnosti kardinálů, biskupů a kněží oslavy letošních Velikonoc. Během bohoslužby papež posvětil podle církevní tradice oleje pro nemocné a také křížmo, nejdůležitější liturgický olej sloužící při udělování svatosti. V podvečer pak v bazilice svatého Jana v Lateránu řídil bohoslužbu na památku poslední večeře Páně, při níž symbolicky umyl nohy 12 kněžím – podobně, jako to podle legendy učinil Kristus svým 12 učedníkům.³⁵*

³³ Richter, K.: *Liturgie a život*, Vyšehrad, Praha 2003, s. 156.

³⁴ *Nová bible kralická*, Biblion, České Budějovice 2006.

³⁵ zpráva na serveru ČeskéNoviny.cz ze dne 20. 3. 2008, 19:58

Citace z evangelia Janova i zpráva ze serveru jsou dostatečně výmluvné, aby objasnily, co je obsahem křesťanské liturgie pro tento den. Slavnost tří velikonočních dnů utrpení, smrti a zmrtvýchvstání Páně, která začíná večerní eucharistickou bohoslužbou na Zelený čtvrtek a končí nešporami o velikonoční neděli, je vrcholem křesťanské liturgie.

5.4.2 Velký pátek

Na Velký pátek si křesťané připomínají Ježíšovo utrpení a smrt. Podle staré tradice církev neslaví eucharistii, ale jenom liturgickou památku sestávající ze tří částí: bohoslužba slova, uctívání kříže a přijímání. Těžištěm jsou pašije podle Jana a celkově je tento den dnem velikého smutku.

„Nesl svůj kříž a vyšel z města na místo zvané Holý vrch, hebrejsky Golgota. Tak ho ukřižovali a s ním i jiné dva, z každé strany jednoho a Ježíše uprostřed. Pilát dal napsat nápis a připevnit jej na kříž. Stálo tam: 'Ježíš Nazaretský, král židovský.'“ J 19, 17-19³⁶

5.4.3 Bílá sobota

Adam uvádí, že zpočátku neměla Bílá sobota žádnou vlastní liturgii. By to den spočinutí Krista v hrobě a věřící drželi hluboký zármutek. S nástupem tmy začínalo posvátné bdění s připomínkou smrti a vzkříšení Páně. Obnovená velikonoční liturgie³⁷ se skládá z bohoslužby slova, křestní bohoslužby, slavení eucharistie, ale především ze *slavnosti světla*.³⁸

Slavnost světla začíná žehnáním ohně. Před kostelem se zapálí hranice, jejíž oheň se o Velké noci žehná, „aby se v nás roznítla touha po Kristu,

³⁶*Bible*, Ekumenický překlad, Praha 1979

³⁷ obnovenou liturgií je míněna liturgie po velké liturgické reformě Druhého vatikánského koncilu

³⁸ Adam, A.: *Liturgika*, In: Křesťanská bohoslužba a její vývoj, Vyšehrad, Praha 2001, s. 362 – 363.

který je světlem nepomíjejícím.³⁹ „*Ve středověku bylo zvykem nechat vyhasnout oheň ve všech kamnech a zhasnout všechny lampy a lucerny, aby tak i doma s velikonočním světlem začínal nový život.*“⁴⁰

Od požehnaného ohně se potom zapálí velikonoční svíce (paškál), přičemž jsou pronášena slova: „*At' slavné Kristovo vzkříšení naši tmu ve světlo promění.*“

Následuje slavnostní průvod, který vnáší do temného kostela velikonoční svíci a od ní si všichni věřící postupně zapálí své svíce. Paškál potom hoří v blízkosti oltáře až do Letnic, kdy se přenáší do ambonu.⁴¹

5.4.4 Boží hod velikonoční (neděle)

„*Když uplynula sobota a začínal první den týdne, přišly Marie z Magdaly a jiná Marie, aby se podívaly ke hrobu.*“ (Mt 28, 1)

A dále: „Anděl řekl ženám: ‘Vy se nebojte. Vím, že hledáte Ježíše, který byl ukřižován. Není zde; byl vzkříšen, jak řekl. Pojdte se podívat na místo, kde ležel.’“ (Mt 28, 5-6)

Jako základ symboliky křesťanské liturgie označuje Klemens Richter význam času. Čas je základní kategorií křesťanské bohoslužby. Podle nejstaršího podání je slavnost Veliké noci „*nocí bdění pro Pána*“.⁴² „*Byla to noc jejich bdění pro Hospodina, když je vyváděl z egyptské země. Tato noc je všem synům Izraele po všechna pokolení nocí bdění pro Hospodina.*“ (Ex, 12, 42)⁴³

³⁹ vztahuje se k L 12,49

⁴⁰ Richter, K.: *Liturgie a život*, Vyšehrad, Praha 2003, s. 164.

⁴¹ Ambon - nejdůležitější místo v kostelích. Od ambonu se hlásá Boží slovo. Ambon by měl být stejně jako oltář dostatečně masivní a nepřenositelný (zakotvený). Od ambonu by mělo znít veškeré Boží slovo (1. a 2. čtení, žalm, evangelium a kázání). (zdroj Wikipedie: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Kostel>)

⁴² Richter, K.: ...c.d., s. 159 (srov. pozn. 40)

⁴³ *Bible*, Ekumenický překlad, Praha 1979

A tak by bylo nejlépe slavit velikonoční vigílii⁴⁴ v noci z Bílé soboty na velikonoční neděli, či těsně nad ránem od tmy kolem páté hodiny až do jasného dne někdy kolem sedmé. Tendence k přesouvání slavnosti na večer o Bílé sobotě tudíž ubírá na symbolice i kráse bohoslužby.⁴⁵

5.5 Nanebevstoupení Páně

„...ale dostanete sílu Ducha svatého, který na vás sestoupí, a budete mi svědky v Jeruzalémě a v celém Judsku, Samařsku a až na sám konec země.

„Po těch slovech byl před jejich zraky vzat vzhůru a oblak jim ho zastřel. A když upřeně hleděli k nebi za ním, jak odchází, hle, stáli vedle nich dva muži v bílém rouchu a řekli: 'Muži z Galileje, co tu stojíte a hledíte k nebi? Tento Ježíš, který byl od vás vzat do nebe, znovu přijde právě tak, jak jste ho viděli odcházet.'“ (Sk 1, 8-11)⁴⁶

Jádrem liturgie je tudíž sdělení, že *„Ježíš neodchází ze světa, aby jej opustil, nýbž aby ho od Otce a skrze Ducha svatého utvářel a dovršoval“.*⁴⁷

Se svátkem Nanebevstoupení Páně jsou spojeny tzv. prosebné dny. Adolf Adam hovoří o menších prosebných dnech, které nařídil r. 469 biskup Mamert z Vienne v době zemětřesení a neúrody. Tři dny před Nanebesvtoupením Páně se mělo konat kající procesí spojené s půstem. Řím tato procesí (ovšem bez postů) přijal teprve počátkem 9. století.⁴⁸

5.6 Soslání ducha svatého (den Letnic)

„Když přišel den Letnic, byli všichni svorně spolu. Náhle se z nebe

⁴⁴ Vigílie je bohoslužba v předvečer náboženského svátku. Slovo pochází z latinského vigilia (bdění). Označuje zvyk připravovat se na nějaký svátek nebo mimořádnou událost, která svátku nebo události předchází, bděním v noci na modlitbách. (zdroj Wikipedie: http://cs.wikipedia.org/wiki/Velikonoční_vigilie)

⁴⁵ Richter, K.: *Liturgie a život*, Vyšehrad, Praha 2003, s. 159 – 160.

⁴⁶ Bible, ekumenický překlad, Praha 1979.

⁴⁷ Richter, K.: ...c.d., s. 165 (srov.pozn. 45)

⁴⁸ Adam, A.: *Liturgika*, In: *Křesťanská bohoslužba a její vývoj*, Vyšehrad, Praha 2001, s. 366.

ozval hukot, jako by se řítíl prudký vítr, a naplnil celý dům, kde seděli. Ukázaly se jim jakoby ohnivé jazyky, které se rozdělily a spočinuly na každém z nich. Všichni byli naplněni Duchem Svatým a začali mluvit jinými jazyky, jak jim Duch dával promlouvat.“ (Sk 2, 1-4)⁴⁹

Klemens Richter uvádí, že seslání Ducha svatého patří rovněž k události Velikonoc, neslaví se už zvlášť, a tudíž nemá svůj vlastní sváteční okruh. Liturgická slavnost pondělí svatodušního se slaví jen tam, kde je tento den zákonným svátkem. Všude jinde je to obyčejný všední den a pro oslavu závěru velikonoční doby je využívána neděle.⁵⁰

⁴⁹ *Nová bible kralická*, Biblion, České Budějovice 2006.

⁵⁰ Richter, K.: *Liturgie a život*, Vyšehrad, Praha 2003, s. 167 - 168.

6. Spojitost velikonočního lidového obyčeje a církevního svátku

Církev dala velikonočnímu cyklu pevný řád. Vytvořila cyklus 40 dní přípravných (postních) a 50 dní velikonočních. Reformami napravovala případné odklánění církevních obřadů od biblického času a duchovního smyslu Velikonoc.⁵¹ Směřovala k vytvoření jednotné podoby všech obřadních a myšlenkových složek Velikonoc, podoby závazné pro všechny křesťany. V základním scénáři církev ustálila velikonoční cyklus ve 4. století n.l. Jako myšlenkovou inovaci lze pak chápat až rozchod obřadnosti třídní (tedy obřadního jádra velikonočních svátků) v pojetí katolické a protestantských církví, rozchod, který nastartovala doba církevní reformace.

V katolickém pojetí, které se v současnosti řídí II. vatikánským koncilem, začíná velikonoční Svatý týden Květnou nedělí a jeho těžiště spočívá ve třech dnech velikonočního třídní (Zelený čtvrtek, Velký pátek a Bílá sobota), jež je pojato jako jeden celek *triduum sacrum*. Hlavní roli tu přitom hraje Bílá sobota, která je zasvěcena Panně Marii a vrcholí slavností Zmrtvýchvstání Páně, jež je slavena buď ještě na Bílou sobotu nebo jako noční slavnost vyústí na Hod boží velikonoční (viz. výše kpt. Hod Boží velikonoční).

Oproti tomu v evangelickém pojetí je dominantou velikonočního odkazu Večeře Páně, která je připomínána evangelickou bohoslužbou Zeleného čtvrtka. Rovněž Velký pátek je zde výlučným svátkem s bohoslužbou.⁵²

Z oficiální katolické církevní liturgie vycházely další segmenty velikonočních svátků: velikonoční hry a církevní procesí. Ke katolické církevní liturgii se váží i projevy lidové zbožnosti: pobožnosti u Božího

⁵¹ Frolcová, V.: *Velikonoce v české lidové kultuře*, Vyšehrad, Praha, 2001, s. 20.

⁵² Frolcová, V.: ..., c.d., s. 20 - 21 (srov. pozn. 51)

hrobu, uctívání kříže, procesí s divadelními prvky, obdarovávání dětí, církve⁵³, tedy obřadní segmenty, které dnes již upadly v zapomenutí.

Historickou dobu, kdy prvky předkřesťanské obřadnosti jarního období a na ně vázané lidové obyčeje svázané s přechodem zimy v jaro vrostly do velikonočního cyklu, nelze určit.⁵⁴ Proces tohoto vrůstání probíhal samovolně i řízeně z iniciativy církve. Nebylo-li možné lidové obyčeje zrušit zákazem, snažila se církev dát jim vlastní obsah – pak budovala na analogii přírodní a duchovní obnovy.⁵⁵ Věra Frolcová však dospěla k závěru, že přiřazením ke křesťanským Velikonocím ideová podoba lidových obyčejů nebyla ovlivněna.⁵⁶ Zůstala svým způsobem autonomní.

Mentalita prostých lidí pochopitelně hraje v procesu prolínání křesťanských svátků s lidovými obyčejí zcela zásadní roli. Příchod křesťanství se na středoevropském území setkal s obyčejí vycházejícími z obřadnosti doby předkřesťanské. Ačkoli jsou Velikonoce pohyblivým svátkem, jako cyklus byly ustanoveny již ve čtvrtém století. Obyčeje, s nimiž se křesťanství střetlo, se potom do tohoto pevného cyklu rozptýlily s největší pravděpodobností v závislosti na klimatických podmínkách, respektive na lokálním čase jarního probuzení přírody.

Zatímco tedy velikonoční cyklus charakterizuje závazná ideová a strukturální jednotka, pro lidové obyčeje je typická naopak regionální a lokální rozmanitost v časovém rozvržení i samotné obyčejové formě.

⁵³ Frolcová, V.: *Velikonoce v české lidové kultuře*, Vyšehrad, Praha, 2001, s. 21.

⁵⁴ Frolcová, V.: ..., c.d., s. 22 (srov. pozn. 53)

⁵⁵ Frolcová, V.: ..., c.d., s. 22 (srov. pozn. 53)

⁵⁶ Frolcová, V.: ..., c.d., s. 22 (srov. pozn. 53)

7. Lidové obyčeje období velikonočního cyklu

V lidové mentalitě byly silně promíchány obyčeje spojené s jarním vynášením smrti, zastrašováním či likvidací zlých duchů, praktiky prováděné s ohněm. Jedná se o prvky agrární magie, jež byly začleněny do lidového obyčeje, a měly své místo v období, jež je důležité pro zemědělské práce, tedy na počátku jara a léta. Křesťanské Velikonoce spadají právě do tohoto období, takže po christianizaci se smysl těchto obyčejů buď přizpůsobil křesťanství, nebo se jej církve snažila s větším či menším úspěchem vymýtit.

Dostávám se tudíž k otázce, které tradiční obyčeje jsou svázané s přechodem od zimního k jarnímu, či od jarního k letnímu období. Rozhodla jsem se pro systém sledování tématu podle jednotlivých obyčejů s tím, že u každého obyčeje uvádím příležitosti či různá časová období, kdy jej lidé udržovali. Považuji tento systém za smysluplnější, nežli způsob sledování obyčejů podle jednotlivých dnů velikonočního cyklu.

K nejvýznamnějším lidovým obyčejům, jež byly časově svázané s velikonočním cyklem, patří: vynášení smrti, praktiky spojené s vírou v čarodějnice, pálení ohňů, rachání, malování velikonočních vajíčků, koledování, stavění májů apod. S lidovou zbožností pak souvisejí pašijové hry, chození s beranem, honění Jidáše, žehnání pokrmů.

7.1 Morena, čarodějnické reje, pálení ohňů

Prvním obdobím, s nímž byla **Morena** spojována, je Smrtná neděle. Takto byla již od pozdního středověku označována pátá neděle postní. Vlastimil Vondruška popisuje pátou postní neděli, jako čas, kdy byly zahalovány oltářní kříže a oltářní obrazy.⁵⁷

Čeněk Zíbrt odvozuje název „smrtná“ od dávnověkého obřadu

⁵⁷ Vondruška, V.: *Církevní rok a lidové obyčeje*, Dona, České Budějovice 2005, s. 53.

vynášení smrti. Tento obyčej považuje za nejstarší jarní obřad v českém lidovém zvykosloví.⁵⁸

Lubor Niederle připisuje jarní zvyk vynášení smrti (Mařeny, Moreny, Murieny...) a s tím spojené chození s lítem staré době předkřesťanské, ačkoli doznává, že v této době obřad není doložen. Své tvrzení zdůvodňuje skutečností, že obřad vynášení smrti na časném jaře byl rozšířen po celém západním Slovanstvu a má analogie i u jiných Slovanů či u jiných Indoevropanů, někdy přenesené do jiné roční doby.⁵⁹

K doložení toho, že se jedná o starý předkřesťanský zvyk, svádí i záповěď XXVII ze spisu s názvem **Indiculus superstitionum et paganiarum**, uloženém ve vatikánské knihovně. Ten obsahuje 30 úryvkovitých záznamů o pohanských pověrách a obyčejích, jež církev patrně zapovídala. Zíbrt ve svém díle *Seznam pověr a zvyklostí z VIII. věku* konstatuje, že obyčeje a pověry, které Indiculus kárá a vyhlašuje za pohanské, nalézáme posud v době, v které žijeme (dílo vydáno 1894), ačkoli je jejich podoba již otřelá a pozměněná. Zmíněná záповěď zakazuje strojení bohů ze soukenných ústřížků. Vznikly totiž dohady, zda zmínka o modlách není namířena mimo jiné i proti obřadu, který si dnes pamatujeme jako vynášení smrti. Zprávy o tomto zvyku jsou totiž velice staré a tak svádějí k dohadům, že snad loutky vyrobené ze slámy a sukna mohou mít co do činění s obětí bohyni Freya, jíž obětovaly dívky na znamení přechodu od dětství k panenství. To ovšem Zíbrt řadí do kategorie „vidin pravdě nepodobných“.⁶⁰

Zdeněk Váňa zmiňuje že „vzhledem k podobnosti názvu, docházelo také u Mařeny někdy ke kontaminaci s ryze křesťanskými postavami, např. P.

⁵⁸ Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Vyšehrad, Praha 2006, s. 203.

⁵⁹ Niederle, L.: *Slovanské starožitnosti*, In: *Oddíl kulturní*, Bursík a Kohout, Praha 1924, s. 249.

⁶⁰ Zíbrt, Č.: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*, Academia, Praha 1995, s. 134-5.

*Marie nebo sv. Markéty, řecké sv. Mariny, jak o tom svědčí některé výrazy v písních – 'Mařena překrásná' či 'klíčnice z nebe' (tak byla např. nazývána sv. Marina jako dárkyně deště), což nelze spojovat s figurou vynášené smrti.*⁶¹ Zdůvodňuje to etymologicky, neboť výraz Mařena je ve svých obměnách všeslovanský a patří do okruhu slov vyjadřujících smrt. Jedná se o obřad, který oslavoval vítězství života nad smrtí, vítězství jara nad krutým obdobím zimy. Magický obřad zároveň zajišťoval obrat v rytmu přírodního dění.

Obřad chození s májí, či s lítem na vynášení Mařeny v tomto smyslu navazuje. Líto byl stromek bohatě ozdobený stuhami, vyfouklými vejci a papírovými ozdobami, který nosila mládež po vsi za zpěvů oslavujících jaro. Je pravděpodobné, že další zvyky a hry typu stavění májí a pouštění věnečků po vodě zase navazují na chození s lítem.

Na popěvcích, které byly součástí lidových zvyků, je vidět, jak snadno lidé uměli propojit staré předkřesťanské tradice s křesťanstvím. Z jara se zbavili obávané smrti (v podobě líta) tak, že si přes obilíčko, vajíčko a fialku nechali pomoci od samotného Pána Boha. A pokud by jim nebyl dostatečně nakloněn, připijí mu na zdraví vínem od nikoho menšího nežli je svatý Petr přímo z Říma. Dokazuje to říkanka z Mladoboleslavska, kterou zmiňuje Zíbrt:

„Smrt, smrt ze vsi, daleko ode vsi. Co nám léto přinese? Obilíčko zelené a vajíčko červené. Fiala, růže kvísti nemůže, až jí Pán Bůh pomůže. Svatý Petr z Říma dá nám flaši vína, abychom se napili, Pána Boha chválili. Až půjdeme od vás ven, dej vám Pán Bůh dobrý den! Zatočte se v koši, dejte nám po groši, zatočte se v míšku, dejte po troničku; jestliže nám nedáte, na svých hrncích shledáte, budou vám padat s police jako mlynářova slepice, když se nazobala pšenice.“⁶²

⁶¹ Váňa, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*, Panorama, Praha 1990, s. 211.

⁶² Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Vyšehrad, Praha 2006, s. 232-235.

V lidovém povědomí byla silně zakořeněna **víra v čarodějnice** a strach z uhranutí. Vondruška zmiňuje, že tato pověra byla vztahována k Velkému pátku. K tomuto dni se váže i víra v magickou sílu země, která se o Velkém pátku otevírala, aby odhalila ukryté poklady.⁶³

Víra v rejdění čarodějnic o Velkém pátku je patrně spojena s vírou Čechů a Slovanů vůbec, že zatmění měsíce je způsobeno tím, že jej ujídají čarodějnice. Tuto pověru dokládá Ditmar Meziborský, *„jenž varuje při zmínce o zatmění před výkladem hříšným, že snad zatmění děje se kouzly čarodějnic nebo ujídáním“*.⁶⁴ V zápovědi č. XXI Zíbrt uvádí, že zatmění vzbuzovalo v Čechách takový strach, že bylo velmi přísně zakázáno v tento den vyhánět dobytek na pastvu a studně musely být uzavřeny. V epilogu jedné staročeské velikonoční hry herec říká, že *„čarodějnice na svých nočních toulkách 'všecken-tě měsiec szobala“*.⁶⁵

Další zmínku o lidové víře, že zatmění je výsledkem kouzel uvádí Tadeáš Hájek z Hájku: *„Mnozí rozličně o nich (o slunci a měsíci) smajšleli. Někteří domnívali se, že by ta světla v nějaké těžké nemoci a nedostatky upadala – jiní smajšleli, že pro nějaké čáry a kouzla světla svého zbavena bývají. A protože při tom času (při zatmění) tloukali a bili na měděnice a na měděné nádoby, že by zaháněli ta kouzla.“*⁶⁶ Zíbrt, který v tomto případě čerpá z knihy Františka Bartoše, říká, že kvůli čarovné moci zatmění měsíce, se na Moravě venku nesmí nic nechat, ani prádlo, jež se právě suší. I Vondruška mluví o prádle. U něho jej pradleny nesměly prát, protože by ho místo do vody namáčely do Kristovy krve.⁶⁷

Vzhledem k tomu, že Zíbrtem zmíněná staročeská hra byla uváděna o

⁶³ Vondruška, V.: *Církevní rok a lidové obyčeje*, Dona, České Budějovice 2005, s. 56.

⁶⁴ Zíbrt, Č.: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*, Academia, Praha 1995, s. 116.

⁶⁵ Zíbrt, Č.: ..., c.d., s. 118 (srov. pozn. 64)

⁶⁶ Zíbrt, Č.: ..., c.d., s. 118 (srov. pozn. 64)

⁶⁷ Vondruška, V.: ...c.d., s. 56 (srov. pozn. 63)

Velikonocích, zdá se, že reje čarodějnic, původně přičítané nocím, kdy lidé pozorovali zatmění měsíce, se postupem času přesunuly k Velkému pátku, či k některým jiným křesťanským svátkům, které uvedu později.

Všechny výše popsané praktiky spojené s Morenou a vírou v čarodějnice spadají do období přechodu od zimy k jaru. Nicméně, motiv strojení a pochovávání či roztrhání symbolické figury nacházíme i u obřadů letního slunovratu. Podle krajevých zvyklostí se tato figura nazývala Kupalo, Marena, Jarilo, Kostroma apod. Většinou skončila ve vodě, což mělo symbolizovat dostatek vláhy. Zejména u Slovanů se tento zvyk vázal na rusalské svátky, což byly především vegetační svátky, které se slavily v období přechodu od jarního k letnímu období, tedy v době Letnic. K této vegetační slavnosti se později přidružila vzpomínka na mrtvé. Nebyly to svátky typicky slovanské. Obdobný zvyk byl znám už ve starém Římě jako dies rosae (dny růží) či rosalia, což byly svátky, které vítaly příchod léta. U východních Slovanů byla středem rusaljí slaměná figura oblečená do ženských šatů, kterou lidé se zpěvy a tanci vynášeli na pole, kde o ni sváděli **bitvu**. Nakonec ji roztrhali a slámu poházeli po poli⁶⁸ – velmi jednoznačný projev **agrární magie**. Prvek **bitvy svedené za dobrou úrodu** je hlavním motivem Ginzburgova díla o benandantech. Ginzburg zde přímo uvádí následující hypotézu: Benandantství – tedy noční bitvy s čarodějníky – je víra, která se, pokud víme, neobjevuje v jiných procesech s čarodějníky, k nimž došlo mimo Furlansko. Neobjevuje se benandantství, ale motiv ochrany úrody nalézáme ještě v procesu s livonským vlkodlakem z roku 1692. Livonsko je, stejně jako Furlansko, okrajovou oblastí, takže lze předpokládat, že se tentýž rolnický kult mohl šířit od středu celou střední Evropou, anebo je tu druhá možnost, jíž je pronášení slovanských mýtů a

⁶⁸ Váňa, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*, Panorama, Praha 1990, s. 85.

tradic. Skutečnost, že v germánské oblasti nacházíme jen neznatelné stopy mýtu o nočních bitvách za úrodnost, by mohla podpořit druhou z hypotéz.⁶⁹

Vyjdu-li z této Ginzburgovy hypotézy, musím si položit otázku, odkud se vzala lidová víra v noční reje čarodějnic zrovna o Letnicích, o níž píše Zíbrt? Nemohla by vycházet ze starého slovanského rolnického kultu, který byl zaměřen na ochranu úrody?

O tomto období píše i Klemens Richter, který uvádí, že týden před svatodušními svátky je, stejně jako první týden v adventu, postě a v říjnu, týdnem suchých dnů. Suché dny jsou dalším z ústředních pojmů Ginzburgovy knihy o benandantech. Na své srazy vycházeli benandanti vždy o suchých dnech, aby tu „jako duch“ bojovali za úrodu proti čarodějníkům .

Dalším živlem, který kromě vody hrál při starých lidových obyčejích důležitou roli, je **oheň**. Podle Zdeňka Váni⁷⁰ se projevoval ve dvojí podobě – dobré i zlé, nicméně pocity úcty převažovaly. Obzvláštní úctě se těšil oheň v příbytku, kde nesměl nikdy vyhasnout a hořel dnem i nocí. V očích starých Slovanů měl oheň očistnou i léčivou moc, chránil před démony, často mu byly přinášeny oběti. Starý zvyk přeskakování svatojánského ohně měl chránit zejména před zlými kouzly čarodějnic. *„Za „živý“ nebo „svatý“ oheň se v lidových zvycích považuje právě oheň rozdělaný po starém způsobu dřívky, popř. křesadlem, křemenem a hubkou; ocílka se objevuje často ve slovanských hrobech, a to již od 6. – 7. století. Při jeho zaněcování bylo zvykem se žehnat.“*⁷¹

Rovněž v křesťanství hraje oheň důležitou roli, není ovšem uctíván oheň jako takový, ale symbolika, jíž představuje.

⁶⁹ Ginzburg, C.: *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*, Argo, Praha 2002, s. 46 – 48.

⁷⁰ Váňa, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*, Panorama, Praha 1990, s. 120 a 236.

⁷¹ Váňa, Z.: ...c.d., s. 119 (srov. pozn. 70)

Vondruška uvádí⁷², že na Bílou sobotu hospodyně uhasila doma všechna ohniště a před vstupem do kostela vložila na hořící hranici vlastní polínko, které si po vysvěcení ohně zase vzala a doma jím zažehla nový oheň. Až do počátku 20. století prý platil příkaz církevních úřadů, že po vykonání liturgického obřadu se má ohniště zalít vodou, aby se popel znehodnotil a ohořelé zbytky se odnášely. Tato opatření měla zabránit pověrečným praktikám. Ty zmiňuje i Zíbrt v 17. záповědi, která se týká krbu, ohniště a věšteb prováděných na začátku práce či nějakého podniku. Z víry v očištnou moc ohně vycházelo mimo jiné i přesvědčení, že oheň v domácím ohništi má léčebné účinky, takže je třeba přistrčit nemocné dítě k teplu a dýmu.⁷³

Víru v léčivou a magickou sílu ohně připomíná i odnášení polínka z posvěceného ohně hořícího před kostelem. Připomíná i zvyk, který ovšem nemá s křesťanstvím nic společného a který je zmíněn v XV. záповědi Indiculu. Tato záповěď vystupuje proti zvyku, při němž vesničané v době morové rány prováděli magii s ohněm, z něhož si po skončení magických praktik každá rodina odnesla hořící poleno pro svůj rodinný krb.⁷⁴ Zdá se, že ohni člověk vždy přikládal nesmírnou důležitost a věřil v jeho moc a sílu. Proto zřejmě musel být součástí posvátna. Zda to bylo „posvátno“ spojené s křesťanstvím či pohanstvím, to už záleželo na historickém, územním či jiném kontextu.⁷⁵

Pátráme-li po úloze, kterou oheň hrál v přechodovém období mezi jarem a létem, dostaneme se vždy ke spojitosti s pohanskými zvyky, jejichž posláním bylo zajistit magickým způsobem zdárný průběh léta, proces

⁷² Vondruška, V.: *Církevní rok a lidové obyčeje*, Dona, České Budějovice 2005. s. 56.

⁷³ Zíbrt, Č.: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*, Academia, Praha 1995, s.97.

⁷⁴ Zíbrt, Č.: ..., c.d., s. 91 (srov. pozn. 73)

⁷⁵ V dětství jsem často slýchala od své babičky (v 70. letech 20. stol.), že když létají z kamen jiskry, znamená to, že přijdou hosti. Nikdy by mě nenapadlo, že původ této věštby sahá do III. století po Kristu, kdy byla v Malé Asii tato věštba vyhlášována za pohanský obyčej. (Zíbrt, Č.: ..., c.d., s. 98)

zrání s dostatkem vláhy (viz zprávy o kupalách, svátku obřadních koupelí na začátku léta jak u Váni, tak u Niederleho), tepla (motiv ohně) a plodivé síly. Oheň krom toho plnil i apotropaickou úlohu, chránil před čarodějnicemi, které v té době létaly v povětrí, a zapuzoval škodlivé síly z polí.

V českých zemích bylo, stejně jako jinde v Evropě, obecně známo skákání přes svatojánské ohně (24. června), což dokládají zprávy již od 16. stol. Předehrou jim byla filipojakubská noc (noc ze 30. dubna na 1. května), která byla spojena rovněž s pálením ohňů. Ohně tu měly chránit úrodu a dobytek před kouzly čarodějnic.⁷⁶

Uvedla jsem obyčeje spojené s Morenou, vírou v čarodějnice a pálením ohňů záměrně v jediné kapitole, neboť je evidentní, že jak v minulosti, tak i dnes tyto obyčeje často splývaly.

Lubor Niederle přímo píše, že co se týká rusalj, máme před sebou obřady velmi smíšeného řádu. Podle něho se původně jedná o antickou slavnost na počest duší zemřelých předků. Domnívá se, že Slované tuto slavnost přejali a připojili ke své slavnosti, jež byla velmi podobného rázu. Datum římských rosalií se ovšem více přibližoval spíše slavnostem kupalským, čímž nastalo pomíšení a zejména lokální splynutí s cyklem kupalským. Odlišení jádra a sekundárních přídavek Niederle pak považuje za nemožné.⁷⁷

Od symbolické figury, jež byla roztrhána a vhozena do vody či rozházena po polích, přes skákání přes svatojánské ohně a víru v rusalky a reje čarodějnic, už je jen krůček k tomu, aby se ze symbolické figury stala čarodějnice, která skončí na hranici. Připočteme-li u lidí dosud živé povědomí o středověkých čarodějnických procesech, po nichž domnělé čarodějnice vždy končily na hranici, je silně smíšený původ dnešního,

⁷⁶ Váňa, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*, Panorama, Praha 1990, s. 231.

⁷⁷ Niederle, L.: *Slovanské starožitnosti*, In: *Oddíl kulturní*, Bursík a Kohout, Praha 1924, s. 262.

poslední dobou velmi se rozšiřujícího, zvyku pálení čarodějnic na 30. dubna, zřejmý.

7.2 Pašijové hry, chození s beranem (svěcené větvičky, ratolesti ...)

Čeněk Zíbrt⁷⁸ uvádí, že v jižních Čechách na Květnou neděli bývala mše (v závěru této mše bývaly vysvěceny větvičky kočiček) a po ní šel slavnostní průvod kolem kostela. Hlavní brána kostela byla zavřená. Část zpěváků vešla již dříve dovnitř, druhá část zůstala před branou. Zpěváci si navzájem odpovídali zpěvy, které vyjadřovaly touhu duší před Kristem zemřelých a v předpekli čekajících na Vykupitele. Když kněz zatloukl třikrát křížem na zavřenou bránu kostela, otevřela se. V tom byla lidová symbolika: brána nebes, uzavřená hříchem, se otevřela křížem Kristova utrpení.

Za „teatrálně dramatické a lidové prvky“, o nichž hovoří Adolf Adam⁷⁹ lze určitě považovat divadelní výjevy z pašijových her 19. století, které popisuje Zíbrt. Uvádí, že památka umučení Páně poskytovala vděčnou látku k dramatickým výjevům. Na chóru zpívali zpěváci pašije a od nich už k divadelním výjevům nebylo daleko. S národním jazykem se do divadel dostaly i velikonoční vtipy. „...čtveračivá úsloví lidová a z toho potom lokalizování děje, přenesení do našich krajín, rozumí se i s anachronismy. Příímý text původní, evangelický, rozředen ve výjevy, propletené obvyklými zjevy z lidového života a tím tato divadla vypuzena z kostela na světské, veřejné jeviště.“⁸⁰

Je zjevné, že výše uvedené zvyky mají za svůj základ příběh Ježíše Krista. Známý jsou ovšem i zvyky, které se tak nejeví. Podle Zíbrta se v některých krajích přenášely na Květnou neděli zvyky jinde spojené se

⁷⁸ Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Vyšehrad, Praha 2006, s. 232-235.

⁷⁹ Adam, A.: *Liturgika*, In: *Křesťanská bohoslužba a její vývoj*, Vyšehrad, Praha 2001, s. 369.

⁸⁰ Zíbrt, Č.: ..., c.d., s. 213 (srov. pozn. 78)

Smrtnou nedělí. A tak se třeba na Kolínsku setkáme s říkankou, která se velmi podobá již zmíněné mladoboleslavské, v Polici nad Metují se setkáváme s lítováním.⁸¹

Typickým smíšením dvou základů v jediném zvyku je tzv. „chození s beranem“.⁸² Jedním ze základů je připomínka slavného vjezdu Pána Ježíše do Jeruzaléma a druhým je lidová pověra, že svěcené ratolesti mají účinek proti kouzlu a pohromě. Ježíšův vjezd do Jeruzaléma si pochopitelně připomínala církev. Autoři se nezmiňují, jak dalece si lidé svěcené ratolesti spojovali právě s touto událostí, zato se poměrně bohatě rozepisují o lidovém zvyku, jehož základem byly právě tyto ratolesti. V postní době si chlapi uložili do sklepa větvičky, z nichž v sobotu před Květnou (nebo také Beránkovou) nedělí upletli berana. Čím větší beran, tím lépe. Ráno jim hospodyně berana ozdobila kyticí a stuhou, která měla splývat nejraději až na zem. Takto upraveného berana si potom odnesli do kostela k posvěcení.

Zíbrt se také zmiňuje, že *„na Chodsku roznášejí hoši kočičky po vsi tam, kde nemají děti, které by světily kočičky, jakož i příbuzným, a za to dostanou po většině vejce...“*⁸³

Váňa se v kapitole o hospodářské magii zmiňuje také o obětech, které sloužily k probuzení a umocnění plodivých sil polí. *„Do první brázdy se obětoval chléb, vejce, kohout, jehož krví byla brázda pokropena, dále se do ní zastrkávaly svěcené větvičky, ratolesti apod.“*⁸⁴

Vezmeme-li v úvahu prvky Váňou zmíněné hospodářské magie, mezi něž se řadí i jarní ratolesti coby symbol plodivé síly, můžeme se dohadovat, že lidový zvyk, spojený s hospodářskou magií a s vírou v magické účinky

⁸¹ Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Vyšehrad, Praha 1950, s. 238.

⁸² Zíbrt, Č.: ...c.d., s. 239 (srov. pozn. 81)

⁸³ Zíbrt, Č.: ...c.d., s. 240 (srov. pozn. 81)

⁸⁴ Váňa, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*, Panorama, Praha 1990, s. 231.

proti kouzlu, se prolínal křesťanským zvykem svěcení ratolestí, jejich nošení po vsi v podobě berana a též se symbolikou Ježíšova vjezdu do Jeruzaléma.

7.3 Honění Jidáše, rachání

V. Vondruška se zmiňuje, že lidová etimologie odvozuje název Škaredá středa z představy, že se Jidáš škaredil na Krista.⁸⁵ Zíbrtem popisované zvyky toto tvrzení potvrzují. Zvyk „honění Jidáše“ označuje za jednu z nejstarších českých her. Původně náboženský obřad se vyvinul v dětskou zábavu namířenou proti Jidáši a židům, kteří ukřižovali Krista. Na její oblíbenost v 16. století usuzuje podle toho, že tehdejší kancionály udávají text popěvek typu: „*Ó nevěrný Jidáši, cos to učinil ... Židé nevěrní jako psi černí ...*“⁸⁶ Obširnější zprávy o tomto zvyku jsou potom z 19. století. Děti (vesměs chlapani) s rachtačkami běhaly po vsi a zpívaly popěvek o tom, že honí Jidáše.

Děti také rachtaly místo zvonění a to od Zeleného čtvrtka do Bílé soboty. Na Zelený čtvrtek totiž zvony zvonily naposledy a utichly až do Bílé soboty – „uletěly do Říma“. Lidové zvyky udržované v tyto tři dny měly různé podoby, ve všech případech však byly spojeny s Jidášem a jeho zradou.

Taková je historie lidového rachtání, nicméně s různými podobami tohoto velikonočního zvyku se setkáváme dodnes, jak je patrné z díla Věry Tchořové.⁸⁷

Otázkou je, zda se zvony, které odletěly do Říma, nestaly náhradním smyslem zvyku, který lidé udržovali v rámci hospodářské magie. Váňa totiž uvádí, že po osevu polí byla důležitá „*ochrana zasetého pole před působením zlých démonů a čarodějnic. K tomu sloužilo (...) zahánění bouří a krupobití zařikáváním, (...), zvoněním, troubením, střílením a vůbec jakýmkoli velkým*

⁸⁵ Vondruška, V.: *Církevní rok a lidové obyčeje*, Dona, České Budějovice 2005. s. 55.

⁸⁶ Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Vyšehrad, Praha 2006, s. 236.

⁸⁷ Tchořová, V.: *Velikonoční a předvelikonoční koledy*, EÚ, Praha 2005.

*hlukem.*⁸⁸ Rachtání nepochybně způsobovalo veliký hluk, takže opět nemáme jasno, kde hledat počátek zvyku. Zda se jedná o původní křesťanský zvyk, či o pohanský zvyk s novou náplní.

Zíbrt uvádí krásný lidový popěvek z Líšně, který se vztahuje k Velkému pátku: „*Poledne zvoníme, Jidáša honíme; cos, Jidášu, co hočinil, žes svýho Mistra židům prozradil. Voni ho jali, ukřižovali, na Veliké pátek do hrobu ho dali, na Bílo soboto porado drželi.*“⁸⁹

7.4 Žehnání pokrmů

Čeněk Zíbrt se poměrně stručně zmiňuje o zvyku žehnání velikonočních pokrmů, a především červených velikonočních vajec na Boží hod velikonoční. Tento zvyk se udržoval na Chodsku. Hospodyně nechala v kostele požehnat několik vajec s mazancem a kouskem masa a z toho pak dostal každý člen rodiny. Na Boží hod většinou lidé jedli až poté, co okusili něco ze svěcených pokrmů.

Tento zvyk má souvislost s předchozím dlouhým půstem, kdy si lidé odpírali nejen maso, ale i vejce a sýr. Právě tyto odříkané pokrmy se pak žehnaly.

7.5 Velikonoční vajíčko

Málokdo dnes ví, že velikonoční vajíčko se vlastně váže k židovství. „*Vejce ('bejca') je vzpomínkou na sváteční oběti v jeruzalémském chrámu.*“⁹⁰ Je jedním z pěti pokrmů se symbolickým významem, které nesmějí chybět na stole při sederové večeři.

⁸⁸ Váňa, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*, Panorama, Praha 1990, s. 231.

⁸⁹ Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Vyšehrad, Praha 2006, s. 240.

⁹⁰ Putík, A., Pavlát, L., Fiedler, J.: *Židé – dějiny a kultura*, in *Židovské tradice a zvyky*, Židovské muzeum, Praha 1997, s. 119.

Vejce je ovšem samozřejmě také symbolem a zprostředkovatelem plodnosti. Váňa píše, že jeho síla se na jaře před vyháněním na pastvu přenášela na dobytek koulením po jeho hřbetě nebo pod jeho nohama.⁹¹

Zíbrt se velmi široce zabývá kraslicemi, které staví do souvislosti s velikonočním pondělím, i vajíčky, která jsou ovšem součástí zvykosloví i dnů předcházejících.

Již s pátou nedělí postní – se Smrtnou nedělí – je spojena koleda a vajíčka. Za všechny Zíbrtovy příklady, v nichž je vejce spojeno s vynášením smrti či lítováním, uvedu zvyk z Třebechovic. Před Smrtnou nedělí si tu dívky ozdobí malý zelený smrček vejdukky (prázdna vejce), pestřími papírky či pentlemi a s takto vyzdobeným lítem chodí od domu k domu a zpívají: „*Smrt běží z města, nové líto do města, buďte všichni veselí, však vám Pán Bůh nadělí červené vejce...*“⁹² Součástí lítování je samozřejmě výslužka v podobě drobného pečiva a hlavně vajec.

Následující neděli – tedy Květnou neděli – rovněž provázely zvyky spojené s tímto jarním symbolem. Zvyk „chození s beranem“ jsem již popsala výše. K chození s beranem patřil v některých oblastech i následující obyčej: Po mši vyšli chlapci rychle před kostel, počkali si na děvčata a „*leskovým prutem je stříhali, aby byla čiperná*“⁹³. Které děvče bylo před kostelem takto vyplaceno, to si mohlo činit naděje na hochovu lásku (podobnost s Velikonočním pondělím je zřejmá). Krom toho bývalo zvykem, aby chlapci, kteří nesli na Květnou neděli berana, dostali v jednotlivých staveních za tuto službu pár drobných nebo červené vejce. Počet vajec se řídil štědrostí hospodyně.

Třetím obdobím, jež je spojeno s rozdáváním vajec, je období pašijového týdne, mezi Zeleným čtvrtkem a Bílou sobotou, kdy se

⁹¹ Váňa, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*, Panorama, Praha 1990, s. 232.

⁹² Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Vyšehrad, Praha 2006, s. 212.

⁹³ Zíbrt, Č.:...c.d., s. 234 (srov. pozn. 92)

v některých oblastech chodilo „rachat“ (zvony totiž odletěly do Říma).

Během rachání se chlapci zastavovali u kaplí a křížků ve vesnici, kde odříkávali následující verše: „O, ty nevěrný Jidáši, cos to učinil... Kristus klečí v zahradě, k Bohu se modlí ...“. Po skončení rachání se pak převlékli do svátečních šatů, některý z nich se převlékl za Jidáše, vzali jeden košík na vejce, jeden na hrách a chodili po staveních. Míjeli chudší domácnosti a vcházeli do světnice (bez Jidáše, který stál před domem). V domě pak hoši přednesli verše o Jidáši a přečetli evangelium, připadající na ten den. Za to jim hospodyně dala vejce nebo hrách. Pak vstoupil Jidáš a dožadoval se také nějakého dárku. (uvedený zvyk je z Plzeňska).⁹⁴

Způsob zasazení typicky mimokřesťanského symbolu plodnosti do křesťanského rámce je tudíž zřejmý.

Na tomto místě si nedokážu odpustit jednu zajímavost, která sice nesouvisí se slovanským zvykoslovím, ale za zmínku rozhodně stojí.

Bruce Feiler ve svém díle *Tam, kde se narodil Bůh* se při popisu cesty na Olivovou horu zmiňuje o své návštěvě ruského ortodoxního komplexu svaté Máří Magdaleny, jehož ústředním bodem je dvouposchodový kostel z bílého pískovce, postavený roku 1888 carem Alexandrem III. V hlavní lodi tohoto chrámu se nachází obří ikonostas, na němž je mimo jiné vymalována Máří Magdalena, když stojí před císařem Tiberiem v Římě a v ruce drží červené vejce. Tradice říká, že císaři přinesla skutečné vejce a prohlásila: „Ježíš byl vzkříšen!“ Tiberius jí odpověděl: „Jak může někdo vstát z mrtvých? Je to stejně nemožné, jako kdyby toto vejce zčervenalo!“ Jak to dořekl, vejce zrudlo, jako symbol Ježíšovy krve. Někteří lidé věří, že zvyk barvení vajec na Velikonoce má svůj původ v tomto příběhu. Kdyby nic jiného, zajímavost to jistě je.⁹⁵

⁹⁴ Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Vyšehrad, Praha 2006, s. 237.

⁹⁵ Feiler, B.: *Tam, kde se narodil Bůh*, Talpress, Praha 2007, s. 313.

7.6 Velikonoční pomlázka

Jako nejstarší zmínku o velikonočním obyčeji pomlázky uvádí Zíbrt kázání pražského kazatele Konráda Waldhausera (†1369). Vzpomíná tu dvou, patrně prastarých obyčejů. Jednak zvyku manželů a milenců šlehat se v pondělí a úterý velikonoční metlami a jednak zvyku házet o velikonočním pondělí ospalé a lenivé časně ráno do vody nebo je alespoň polít.

Původní podoba Zíbrtových *Veselých chvil v životě lidu českého* byla publikována v letech 1910-1911. Zíbrt tu konstatuje následující: „*Dnešní Pražan bude číst s údivem, jak podle svědectví lékaře Guarinonia z doby Rudolfa II. v Praze po ulicích na Velikonoce prodávali pestrobarevné metly. Každý si koupil alespoň jednu a běhal s ní veřejně po městech pražských (...) Obřad ten provázen je radovánkami v krčmách.*“⁹⁶

Stojí za povšimnutí, že poslední dobou se do měst pražských pomlázka opět vrací a ani skepse obsažená v další citaci (tamtéž) se nenaplnila. „*Co bylo za Rudolfa II. všeobecnou pražskou zábavou velikonoční, to dnes vyhynulo a stopy toho všeho nalezneme pouze na našem venkově. I tam však pomalu pomlázka vyhyne ...*“⁹⁷

Jakou moc vlastně dříve lidé připisovali jarnímu vyšlehání pomlázkou? Zíbrt říká, že v některých oblastech si hospodyně na pomlázce velmi zakládaly. Chlapec, který přišel na Velikonoční pondělí hodovat jako první, býval nejvíce obdarován. Jeho pomlázkou totiž hospodyně promrskala krávy, aby se pomladily. Z téže víry v pomlazení vychází i zvyk mrskání děvčat. Jenomže už Zíbrt si stěžuje, že mladíci na vlastní význam tohoto mrskání zapomínají a provozují je, aby děvčata poškádlili, požertovali s nimi a osvědčili svou přichylnost. Dívka, na níž by se s tímto zvykem zapomnělo, by se velmi trápila. Takže pokud se vymrskání dočká, obdaruje hoča kraslicemi a někdy mu oplatí neméně čiperným zvykem a sice jej polije

⁹⁶ Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Vyšehrad, Praha 2006, s. 253.

⁹⁷ Zíbrt, Č.:...c.d., s. 253 (srov. pozn. 96)

studanou vodou buď o prostředním velikonočním svátku (dříve bylo svátečním dnem i úterý), nebo když jde poprvé orat.⁹⁸

7.7 Stavění májů

Dalším dosud udržovaným zvykem je v Čechách stavění májů. Lubor Niederle se přiklání k názoru, že se nejedná o starý pohanský zvyk, ale „o zvyk buď od Němců později převzatý, nebo alespoň v tom směru podezřelý“.⁹⁹

Zíbrt tento zvyk označuje jako „hodně starý zvyk slavit omlazenou přírodu stavěním rašících a kvetoucích stromů“.¹⁰⁰ Popisuje i případ objevený roku 1422 v rukopisu kapitulního archivu v Praze při přípravě vydání Soudních akt konzistoře pražské. Postavení máje tehdy posloužilo coby manželský slib, který přísný církevní soud uznal jako právní závazek, na jehož základě potom byla uzavřena svatba. Již na počátku 15. století to tedy musel být prastarý obyčej, když jej církev uznala za právní závazek.

Celkově se výklady původu stavění májů přiklánějí buď k tomu, že májky stavěli mládenci dívkám na důkaz lásky, anebo že bývaly znamením příchodu jara, oslavou bující vegetace přírody.

Výmluvný je úryvek, v němž líčí stavění májů na Chodsku Božena Němcová: „Časně šli chlapci s pole; bylo před prvním májem, měli ještě důležitou práci. Některý měl již stromek uschován a jen okrášlení scházelo; ale který by chtěl, aby láska jeho ukryta zůstala, ba ani děvče samo aby nevědělo, kdo jí máj postavil, ten čekal se vším na poslední chvíli, aby tajemství svoje pod pláštěm noci skryl. S večerem nastal po celé vesnici jakýsi tajemný ruch... Leckde vyklouzl ze statku nebo ze sadu chlapec a nesa pod šerkou schovanou sekeru a pilku pospíchal k lesu, ohlížeje se, zdali ho někdo nesleduje. Kdo stromek doma měl, ten si hledal místečko v zákoutí, aby

⁹⁸ Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Vyšehrad, Praha 2006, s. 253.

⁹⁹ Niederle, L.: *Slovanské starožitnosti*, In: *Oddíl kulturní*, Bursík a Kohout, Praha 1924, s. 251.

¹⁰⁰ Zíbrt, Č.:c.d., s. 276 (srov. pozn. 97)

ho mohl ozdobiti... Celou noc bylo po vesnici v nočním šeru vidět přebíhati mužské postavy. před každým stavením, kde byla svobodná děvčata, bylo slyšeti šum a teprve při svitu ranním chlapci utkali od svých stromků, při nichž hlídali, aby jim je jiní nevyměnili nebo neodnesli...“¹⁰¹

¹⁰¹ Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Vyšehrad, Praha 2006, s. 284.

8. Co zpřetrhalo vazby mezi náboženstvím a společností?

Než přistoupím k rozboru vlastního empirického výzkumu, uvedu ještě citaci z Rémondovy knihy *Náboženství a společnost v Evropě* (Praha 2003). Poznatky z tohoto díla považuji za velmi relevantní pro tuto práci, protože autor se tu mimo jiné zabývá otázkou, jakou úlohu hrají monoteistická náboženství v myslích lidí, v institucích, zákonech, mravech, v kolektivním chování a ideologických rozpravách. Východiskem jeho práce je Velká francouzská revoluce, která roku 1789 vytvořila první trhlinu do systému, v němž bylo náboženství přítomno při všech kolektivních činnostech a řídilo soukromý i společenský život lidí.

„Plynutí času světského života odměřoval cyklus církevních svátků: ať šlo o střídání času určeného pro práci a pro zábavu, nebo o svátky, díky nimž potom kvetl společenský život, vše bylo svázáno liturgickým kalendářem. Tento stav dosud nebyl zcela potlačen, protože v evropských zemích jsou dny pracovního volna podnes převážně odrazem církevních svátků. Jejich původ se však často stírá. (...) Dnes je kalendář školních prázdnin od církevního cyklu oddělen. Když totiž úřady stanovují data pro prázdniny, berou v úvahu také požadavky ubytovacích a turistických zařízení, zvažují logistické možnosti dopravy, někdy dokonce berou v potaz i zájmy dětí, avšak s respektováním církevních svátků či s usnadněním účasti na bohoslužbách si hlavu příliš nelámou.“¹⁰²

¹⁰² Rémond, R.: *Náboženství a společnost v Evropě*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003, s. 234 – 235.

Pesach, velikonoční a letniční tradice z pohledu tří skupin současných Pražanů

Na začátku své práce uvádím dvě základní otázky, jež jsem si kladla před započítím výzkumu. Mým záměrem bylo zodpovědět 1) otázku od jakých historických kořenů dnešní lidé odvozují vznik velikonočních a letničních svátků a 2) otázku jak reflektují jejich funkčnost v současné době. Z těchto dvou otázek vyplývá má snaha zachytit postoj ke zvykoslovné části Velikonoc, Letnic (resp. Pesachu), která se transmisí předávala z generace na generaci.

Pro účely nalezení odpovědí na tyto otázky jsem si vybrala tři názorově odlišné skupiny informátorů z řad obyvatel velkoměstské Prahy. Jednak skupinu lidí sekulárních, kteří ve své ideologii náboženství neakceptují, i když byli v křesťanských tradicích vychováni. Druhou skupinu tvoří příslušníci křesťanské církve, kterou oni sami vnímají jako moderní křesťanství s hlubokým duchovním akcentem a s vazbami na křesťanskou filozofii a křesťanské výklady bible. Třetí skupinou jsou potom členové Židovské obce v Praze.¹

1. Skupina informátorů ze Židovské obce v Praze

Jak jsem již uvedla v úvodu, prováděla jsem výzkum u této skupiny informátorů dodatečně, neboť v průběhu výzkumu u původních dvou skupin se ukázalo, že oproti výchozím předpokladům, se v obou případech jedná o skupiny vykořeněné z tradice. Skupinu židovských věřících jsem potom zvolila jako skupinu kontrastní, jako skupinu lidí, kteří udržují obyčejové tradice v kontextu své víry. Uvedenou skupinu zastupují tři informátoři,

¹ Součástí následujícího textu této práce je několik příloh. Přílohou číslo dvě je struktura dotazů pro rozhovory s informátory z Židovské obce v Praze, v příloze číslo tři jsou dotazy pro sekulární informátory a v příloze číslo čtyři jsou dotazy pro členy Křesťanského společenství Praha.

všichni členové Židovské obce v Praze. Mezi informátory byly dvě ženy a jeden muž. Všichni tři se označili za praktikující židy. Všichni tři dotazovaní pravidelně oslavují Pesach, někdy doma v Praze a někdy v kruhu velké rodiny v Izraeli. Všichni tři dotazovaní hovoří česky i hebrejsky, takže jsou schopni během sederové večeře tyto jazyky střídat. Jedna z žen mě ovšem upozornila, že tato skutečnost není úplně běžná a že při sederové večeři bývá často přítomen tlumočnick, který překládá text čtený z hagady. Společnost, která se schází kolem sederového stolu, je často tvořena lidmi, mezi nimiž jsou přátelské vztahy a většinou se nejedná o vysloveně rodinnou oslavu. V židovské obci jsou rodiny, kteří sederové večeře pořádají i pro své přátele a kolem stolu se tak schází i deset až patnáct lidí. Všichni dotazovaní vnímali tyto oslavy velmi příznivě, nejen jako příležitost k uctění náboženského aspektu svátku (ačkoli ten stojí na prvním místě), ale také jako příležitost k přátelskému posezení. Hlavním průvodcem sederové večeře je pesachová hagada, která je během večeře přečtena celá, takže oslava trvá několik hodin.²

Můj dotazník obsahoval pět vědomostních otázek a čtyři otázky, které byly zaměřeny na osobní prožitek věřících. Dotazník se omezoval na hlavní událost pesachových oslav, jíž je sederová večeře, neboť zvyky s ní spojené, jsou velmi početné.

1.1 Povědomí o hlavní události svátku Pesach

První otázka³ byla zaměřena na vlastní událost, která je během Pesachu připomínána a na způsob jejího připomenutí. Všichni tři dotazovaní odpověděli zcela jednoznačně, že je připomínán odchod z egyptského

² pro účely svého výzkumu jsem si obstarala Novou pražskou pesachovou hagadu, která vyšla v nakladatelství Sefer v překladu rabi Efraima K. Sidona a s doslovem doktora Bedřicha Noska. Toto vydání využívají při sederové večeři obě mé informátorky. Tato hagada obsahuje český i hebrejský text (zrcadlově) a má bez doslovu 119 stran.

³ Která událost je připomínána při sederové večeři a jakým způsobem je tato událost připomínána?

otroctví a sice tak, že všichni účastníci se podílejí na společném vyprávění tohoto příběhu.

Na druhou otázku⁴ odpověděla zcela přesně jedna informátorka a sice následujícím způsobem:

„Co odlišuje tuto noc od jiných? Ma ništana ha-lajla ha ze..?“

- 1. Proč se jí nekvašený chléb?*
- 2. Proč se ponořuje do slané vody?*
- 3. Proč se jí manor?*
- 4. Proč si hovíme?⁵*

Další dva informátoři si nevybavili přesně otázky nejmladšího účastníka, ale vystihli poměrně jednoznačně smysl otázky. *„Nejmladší chlapec se ptá na ty hlavní otázky, které jsou spojeny s útekem z Egypta tak, aby si všichni, kteří sedí u stolu mohli znova uvědomit, jakou cenu má svoboda.“⁶*

U třetí otázky* dva informátoři uvedli neexistenci Chrámu jako důvod, proč již dnes není obětován beránek a na stole jej zastupuje drůbeží kost. Obětování beránka pak označili jako symbol odvahy židů vzepřít se Egyptanům. Jedna žena⁷ u této otázky váhala. *„Beránek by se mohl jíst. Proč ne? Já si to úplně přesně nepamatuju. Každý rok to musím číst znova, protože mi vždycky něco vypadne ... Jak to bylo s tím beránkem? (...) On se asi zabil předem a na dveře se udělalo znamení, kam nemá dopadnout desátá rána.“* Když jsem se zeptala, čím se dělalo znamení, žena si příběh uvědomila přesně. *„No krví toho beránka. Ten se zabil předem a jeho krví se pomazaly dveře.“* Na spojitost otázky s Chrámem si nevzpomněla, ačkoli uvedla, že beránka na sederovém stole nemají a zastupuje ho drůbeží kost.

⁴ Jaké jsou otázky, které klade nejmladší účastník u stolu při sederové večeři?

⁵ žena 30 let

⁶ muž 50 let

⁷ žena 38 let

Na čtvrtou otázku⁸ mi opět dva informátoři odpověděli zcela přesně: „*Tři macesy připomínají tři praotce a současně tři části židovského národa. Kohen, Levi a Jisrael.*“ Jedna z dotazovaných ještě dodala: „*Ale jí se jich mnohem víc.*“⁹ K hořkým bylinám – maror - uvedli, že připomínají hořkost otroctví a čtyři poháry nejčastěji připomínají čtyři stupně osvobození z otroctví. Jedna z žen symboliku počtů jednotlivých druhů a jídel a pití nedokázala vysvětlit. „*U nás to tak máme. Počty dodržujeme, ale proč čtyři poháry vína a zrovna tři macesy, to přesně nevím. Některé rodiny dokonce pasáže týkající se počtů cíleně přeskakují. Ale čtyři poháry a tři macesy u nás dodržujeme. Mám docela problém to všechno sníst a vypít. Snažím se vždycky z každého macesu a poháru vína do sebe dostat alespoň polovinu.*“¹⁰

U páté otázky¹¹ se všichni shodli, že každý ze synů symbolizuje jeden typ lidí a jejich přístup k tradici. „*Symbolizují různé typy židů. Každý je jiný a všichni jsou jeden národ. Přestože každý ze synů má jinou úroveň vědomostí, všechny mají rodiče rádi.*“¹² U této otázky se jedna z informátorek pozastavila nad pojmem „zlý syn“. „*Těžko říct, proč je zlý. Ještě mi to nikdo nevysvětlil a ptala jsem se na to mockrát. Prý se způsobem, kterým pokládá otázku, vyčleňuje z celku, ale stejným způsobem pokládá otázku i chytrý syn. Nerozumím tomu. Nedává to smysl v češtině ani v hebrejštině.*“¹³

1.2 Osobní prožitek, atmosféra pesachových oslav v rodinách

Odpovědi na první otázku semistrukturovaných rozhovorů otázku¹⁴

⁸ Proč se při sederové večeři jedí tři macesy, hořké byliny a pijí čtyři poháry vína?

⁹ žena 30 let

¹⁰ žena 38 let

¹¹ Hagada hovoří o čtyřech synech: chytrém, zlém, prost'áčkovi a o tom, co se neumí ptát. Co tyto synové symbolizují?

¹² muž 50 let

¹³ žena 38 let

¹⁴ Jak ve Vaší rodině nakládáte během Pesachu s chámeccem?

jsou pro člověka nežidovského vyznání poměrně nezvyklé, hlavně pro detailně propracovaný způsob, jímž se židé chámecu zbavují. *„V naší rodině chámec zavíráme do skříně, kterou přelepíme na celou dobu Pesachu. Vloni jsme trávili Pesach v Izraeli. Před odjezdem jsme „prodali“ celý byt i s chámecem nežidům. Dělá se to na základě smlouvy, kde se uvádí přesná adresa bytu s vyčíslením jeho přibližné tržní ceny, připočte se cena chámecu a když kupec neobdrží do určité doby peníze, celé to propadá. Je tam určité nebezpečí, že kdybychom se nestihli včas vrátit, mohl by si „kupec“ dělat nároky na náš majetek. Ale ještě nikdy se to nestalo.“¹⁵*

Další z informátorů mi popsal prohledávání bytu se svíčkou. *„To děláme hlavně pro děti. Poschováváme po bytě kousky něčeho dobrého a děti to se svíčkou hledají. Při té příležitosti se najde i zbylý chámec. To bývá hezké. Děti se na to těší.“¹⁶*

Na druhou otázku¹⁷ jsem dostala ve všech třech případech velmi podobné odpovědi. Všichni dotazovaní uvedli, že se při příležitosti sederové večeře scházejí v poměrně velkém počtu. Buď v kruhu velké rodiny nebo se sejde více spřátelených rodin. Pro všechny mé informátory je pro příležitost sederu poměrně běžná zkušenost odjezdu do Izraele, kde věřící tráví Pesach v kruhu široké rodiny. Všichni tři také tuto zkušenost označili jako emocionálně velmi působivou.

Podobnost průběhu sederové večeře je snadno vysvětlená už ze samého významu slova „seder“, které v překladu doslova znamená „pořadí, uspořádání“. Jedná se o pořadí či uspořádání jednotlivých úkonů, jež věřící provádějí během sederové večeře a které do detailu popisuje hagada. Jednou ze získaných odpovědí na otázku ohledně průběhu sederové večeře bylo:

¹⁵ žena 38 let

¹⁶ muž 50 let

¹⁷ Popište, prosím, průběh sederové večeře Vaší rodiny.

„Úplně tradiční. Řídíme se hagadou, přesným pořádkem. Seder vede manžel a ve čtení hagady se stolovníci střídají, čteme podle přání hostů: hebrejsky, česky, anglicky. Každý má svou hagadu.“¹⁸

Druhá žena mi řekla: „Seder vede otec – pán domu a nebo ten, kdo nejmíc ví. Po skončení sederu necháváme na stole plný pohár pro proroka Eliáše a nechají se otevřené dveře. Děláme to tak vždycky.“¹⁹

Odovědi na třetí otázku²⁰ jednoznačně potvrdily, že zvyk dotazovaní vnímají jako součást své víry, která hraje v životě věřícího člověka důležitou roli. Podle všech dotazovaných zvyk posiluje víru už jenom tím, že vždy znamená připomenutí událostí Starého zákona. Velkou důležitost přikládali i společnému sdílení prožitku oslav. *„Oslava svátku Pesach je pro nás vždy připomenutím toho, jakou cenu pro nás má to, že můžeme žít spolu a bez obav z pronásledování. Nejpůsobivější je vždycky oslava, kterou prožijeme v Izraeli v kruhu rodiny a přátel. Všichni, kdo sedí kolem stolu, si velmi silně uvědomují cenu, kterou má svoboda. Právě tomu napomáhá způsob, jímž klade nejmladší účastník večeře svoje otázky.“²¹*

Jedna z žen mi řekla následující: *„Zvyk určitě hodně posiluje víru. A hlavně Pesach. Já si vždycky jednotlivé úkony a období svátku spojuji s konkrétní biblickou pasáží. Je to pro mě hodně důležité. Krom toho si každoročně celý ten příběh oživím. Určitě, zvyk posiluje víru.“²²*

Čtvrtá otázka²³ potvrdila, že mezi členy Židovské obce v Praze jsou jednak praktikující židé, kteří svou víru skutečně žijí, navštěvují pravidelně

¹⁸ žena 30 let

¹⁹ žena 38 let

²⁰ Jaký přínos pro Vás udržování zvyku představuje? Posiluje zvyk víru?

²¹ muž 50 let

²² žena 38 let

²³ Dovedete si představit, že byste někdy Pesach neoslavili?

synagogu a udržují zvyky a jednak lidé, kteří přes svou formální příslušnost k židovské obci náboženství věnují velmi malou pozornost.

Všichni tři moji informátoři se shodli, že představa neoslavení Pesachu je pro ně poměrně těžko stravitelná a že se zatím nesetkali s nutností oslavy nedržet. Musela by jediné nastat situace, která by oslavení Pesachu vyloženě znemožnila.

Zároveň mi ale jedna z dotazovaných řekla následující: *„Plno lidí ze židovské obce nic nedodrží, ale na jom kipur se postí. Kvůli tomu někteří z těchto lidí chodí i na sederové večere. Je to hezké.“*²⁴

1.3 Zhodnocení výpovědí informátorů ze Židovské obce v Praze

Varianta, kdy si lidé předávají obyčejovou podobu svátku z generace na generaci a tuto podobu cíleně váží na jeho obsahovou stránku a především, že propojení těchto dvou částí jediného celku hluboce vnitřně prožívají, je bezesporu variantou ideální. Obyčejová podoba svátku tu splňuje funkci, kterou skutečně má, a sice přiměje věřící, aby se zastavili, vzpomněli Božích přikázání, vzbuzuje pokoru, vděčnost a pocit sounáležitosti mezi věřícími. Posiluje víru a tak dodává člověku sílu do dalšího života. Zvyk je v tomto případě součástí víry. Je rovněž nezpochybnitelné, že má-li zvyk zůstat živý, musí si udržet svou náboženskou podobu. Vystává tudíž otázka, k čemu je zvyk bez víry. V kontextu s výpověďmi věřících ze Židovské obce v Praze nejspíš k ničemu. Ponechme teď stranou možnou námitku, že jediným relevantním kontextem obyčejové podoby náboženského svátku je náboženství samé.

Funkce zvyku přeci nespočívá pouze v posílení víry. To potvrdili i židovští informátoři. Z jejich výpovědí jasně vyplývá, že udržování zvyků naplňuje i funkci integrační a funkci propojení s minulostí. Pokud tyto dvě

²⁴ žena 38 let

funkce vydělíme z náboženského rámce, pak se stává smysluplným výzkum u skupin vykořeněných z tradice, výzkum u skupin, které obyčejovou podobu náboženského svátku vytrhují z náboženského kontextu. Takové skupiny lidí existují mezi lidmi židovského i křesťanského vyznání (i mezi lidmi bez vyznání), stejně jako se mezi židy i křesťany nalézají skupiny lidí, pro něž je náboženský kontext jediným možným pozadím obyčejové tradice.

2. Skupina informátorů, kteří se nehlásí k žádné víře (ale navazují na lidové obyčeje vycházející z křesťanství)

2.1 Povědomí o velikonočním cyklu a obyčejové obřadnosti

Všichni informátoři z této skupiny, kteří byli do výzkumu zařazeni, se zúčastnili i předvýzkumu, při němž z jejich odpovědí vyšlo najevo, že si spojují Velikonoce s biblickou událostí smrti a zmrtvýchvstání Ježíše Krista. I v průběhu strukturovaných rozhovorů se ukázalo, že informátoři si většinu obyčejů spojují s křesťanstvím a to vesměs i ty, které mají pohanský či židovský základ (podrobněji rozvedu níže). Při konkrétních otázkách na jednotlivé dny, předcházející Velikonočnímu pondělí, ovšem nikdo z nich nedokázal říci, která část příběhu se v ten který den připomíná. Ptala jsem se, kterou událost si připomínáme, nebo s čím si lidé spojují následující dny: Květnou neděli, Škaredou (Sazometnou) středu, Zelený čtvrtek, Velký pátek, Bílou sobotu, Hod Boží velikonoční a Velikonoční pondělí. U všech dní, jež předcházejí Velikonočnímu pondělí, se informátoři shodli, že jsou to dny před Velikonocemi a že netuší, co si konkrétně v určitém dni připomínáme. Velikonoční pondělí pak považovali za vlastní svátek Velikonoc.

Ve druhé části první otázky, která byla zaměřena na Letnice, měli informátoři říci přesně, kdy se uvedená událost připomíná a alespoň přibližně popsat část příběhu, jehož se týká. Bylo zde zahrnuto Nanebevstoupení Páně a seslání Ducha svatého. Žádný z dotazovaných neměl o těchto dvou biblických událostech, ani o svátku Letnic žádné povědomí.

Značně odlišný byl stav představ a vědomostí o zvycích „pálení čarodějnic“ a „stavění májů“. Nikdo z dotazovaných sice tyto dva zvyky nepřisuzoval Letnicím ani velikonočnímu období, ale všichni je znali a všichni se jich někdy zúčastnili. Pálení čarodějnic řadili ke 30. dubnu a

stavění májů k 1. květnu. Přiřadili je tudíž k pevnému datu, které nekoresponduje s termíny významných dnů velikonočního období.

Ideový obsah *pálení čarodějnic* si potom spojovali s koncem zimy, s tím, že „*všechno špatné se spálí, odchází zima, ta čarodějnice se jmenuje Morena, mám to spojený s čištěním zahrádek a taky polí, přijde nový život*“.²⁵ Tato citace v podstatě vystihuje smysl všech výpovědí: „*No, já myslím, že ta čarodějnice představuje zimu. Až se spálí, bude teplo. To teplo mi připomíná i to, že se kolem ohně sedí na zemi, že se přestěhujeme z baráku ven. Prostě začne jaro.*“²⁶ Nebo následující výpověď: „*Oheň je taková očištná procedura. Všechno staré se spálí, vyčistí se pole a zahrádky a vyženou se zlí duchové.*“²⁷

Je evidentní, že v povědomí těchto „sekulárních“ informátorů je smíšeno více prvků obyčejové obřadnosti; splývají jim praktiky navazující na lidovou víru v čarodějnice, obřady vynášení zimy a pálení ohňů. Převažuje přitom myšlenka, že tyto obyčeje se konaly proto, aby byla zažehnána zima, která je zlá, a dnem vykonání obyčeje se s ní skoncuje. Návaznost na pole, zahrádku, zlou zimu a příchod nového života spolu s jarem patrně z lidského povědomí nevymizí nikdy.

Na druhou otázku, zda informátoři udržují některé zvyky spojené s jednotlivými dny Svatého týdne, Hodem Božím velikonočním, Velikonočním pondělím a s obdobím Letnic, pak byly odpovědi jednoznačně shodné. Udržují se zvyky spojené s pondělní pomlázkou. A všechny zvyky se také k pondělku vztahují. Boží hod velikonoční již není vyvrcholením velikonočního trojdenní; stal se dnem příprav na velikonoční pondělí. V neděli se malují vajíčka, pletou pomlázky, pečou mazance a nádivka a zdobí domácnosti. V kolektivním pojetí této skupiny informátorů se „obřadní“ centrum Velikonoc přesunulo na velikonoční pondělí.

²⁵ muž, 65 let

²⁶ muž, 36 let

²⁷ žena, 42 let

Ukázalo se, že pro muže je vzhled pomlázky otázkou prestiže: „*Pomlázku mě naučil plést táta a ten se to naučil od tchána, kterej je z vesnice. Na pomlázce záleží, každý ve vsi musí vědět, že jí umím uplést. Nikdy bych si jí nekoupil, to bych radši nešel hodovat.*“²⁸ Obdobně pro ženy je otázkou prestiže příprava pokrmů a výzdoba domu.

Co se týče stavění *májek*, shodli se tři z dotazovaných na tom, že májky se stavěly svobodným dívkám. „*Na prvního máje musela bejt májka u baráku, kde je mladá holka*“²⁹ nebo: „*hned po čarodějnicích se májky stavěj svobodnejm holkám, aby se do roka vdaly*“³⁰ a další: „*májky se stavěj, aby holky neuschly*“³¹. Častá byla i odpověď, že májka stojí na veřejném prostranství, kde ji musejí chlapi hlídat, aby jim jí neukradli z vedlejší vesnice. Není totiž větší potupy, nežli nechat si ukrást májku a není větší pýchy, nežli si postavit na náměstí májku ze sousední vesnice. „*Májku musej chlapi ohlídat, jinak je to děsná ostuda.*“³²

Všichni informátoři se shodli na občasně účasti při pálení čarodějnic a při „lupu“ májky.

Překvapující byly odpovědi na třetí otázku, jež se týkala *velikonočních symbolů*. Byly sem zařazeny rachtačky, oheň zapalovaný na Bílou sobotu, velikonoční beránek, vajíčko, vynášení Morany a čtyřicetidenní půst od Popeleční středy do Velké noci. Informátoři měli přiřadit původ některých zvyků či předmětů ke křesťanství, judaismu či pohanství a zároveň zdůvodnit svou volbu.

První byla otázka na řehačky. Bez výjimky se informátoři shodli, že tento předmět je spojen s křesťanskými zvyky, nikdo však nevěděl proč.

²⁸ muž, 28 let

²⁹ žena, 63 let

³⁰ žena, 65 let

³¹ muž, 65 let

³² muž, 28 let

„Prostě protože se rachtá na Velikonoce a to jsou křesťanské svátky.“³³

Toto byla nejčastější odpověď. Nejvíce mě ovšem zaujala odpověď informátorky, která mi sdělila, že *„ten kravál, co řehtačky dělají, vyhání zlé duchy.“³⁴* Tedy vysvětlení, které je jednoznačně spojeno s pohanským zvykem vyhánění zlých duchů a čarodějnic z polí, jak jej popisuje Váňa (viz výše kap. Škaredá středa). Vzápětí ovšem dodala, že se tudíž jedná o křesťanství.

O ohni, který býval zapalován na Bílou sobotu, neměl nikdo z informátorů žádnou povědomost.

Velikonočního beránka všichni informátoři přiřadili ke křesťanství s tím, že se jim často vybavila asociace s vánočními jesličkami, chlévem, dobyt看kem a ovce. Jedna z dotazovaných si beránka spojovala se symbolem jara a rozením mláďat, tedy spíše jakýsi symbol plodnosti, nicméně přesto se i tady klonila ke křesťanství. Pouze jediná informátorka si propojila velikonočního beránka s obětním beránkem, jehož u křesťanů představuje Kristus. Na původní židovský význam tohoto symbolu nepomyslel nikdo. Rovněž u typického symbolu plodnosti, jímž je vejce, se většina informátorů klonila ke křesťanství. *„Prostě symbol jara a zrodu. Příroda začíná žít. Takže křesťanství.“³⁵* Nebo následující odpověď: *„Vejce je prostě součástí velikonočních oslav. Tak to musí být z křesťanství.“³⁶* Pouze dva dotazovaní si symbol plodnosti a zrodu spojili s pohanstvím: *„Pohanství, ale nejsem si jistá proč. Ale je tam i spojitost s barvami. Červená, zelená a žlutá jsou symboly rozpuku.“³⁷* Nebo odpověď, která byla nejbliž pravdě: *„Vejce přece symbolizuje plodnost, tak to musí být pohanství.“³⁸*

³³ žena, 65 let

³⁴ žena, 63 let

³⁵ muž, 65 let

³⁶ žena, 65 let

³⁷ žena, 42 let

³⁸ muž, 36 let

Ke čtyřicetidennímu půstu od Popeleční středy po Velikonoce se informátoři nedokázali vyjádřit.

Poslední otázka byla zaměřena na vynášení Morany. Tento zvyk informátoři spojovali s ukončením zimy, skončováním se zlým ročním obdobím. Pět z dotazovaných ovšem tento zvyk přiřklo křesťanství a pouze dva informátoři jej propojili s pohanstvím. „*Morana je nějaká figura ze slámy, která se hodí do vody. Má to snad symbolizovat konec zimy. Takže to patří ke křesťanství.*“³⁹ Nebo podobná odpověď: „*No to se dělalo na konci zimy a je to křesťanský zvyk.*“⁴⁰

Z výše uvedeného také vyplývá, že někteří z dotazovaných podvědomě slučují v jediný zvyk vynášení Morany a pálení čarodějnic. To jim ovšem nebrání v tom, aby oba tyto pohanské zvyky přiřadili ke křesťanství.

2.2 Atmosféra oslav, rodinné tradice, individuální důvody k udržování tradice

Semistrukturované rozhovory, které následovaly, byly spojeny s živou atmosférou a zjevným zájmem dotazovaných co nejlépe popsat způsob, jakým se oslavám věnují. Nejvíce emocí se pak projevilo při zodpovídání třetí otázky, která byla zaměřena na důvody, proč se lidé snaží zvyky uchovat.

První otázka měla zodpovědět, jakou důležitost informátoři jednotlivým zvykům přiřítají, a jaká je na celková atmosféra velikonočního svátku v rodinách „sekulárních“ informátorů. Tady se všichni shodli na malování vajec, pletení pomlázek, výzdobě domácnosti, pohoštění pro koledníky. Každý z informátorů potom zmínil nějaký specifický rodinný či individuální zvyk, který považuje za svůj osobní přínos. Dotazovaní zjevně

³⁹žena, 63 let

⁴⁰žena, 51 let

mají zájem na tom, aby si lidé z vesnice tyto zvláštnosti uvědomili a zapamatovali si, kde se s nimi setkali. Konkrétně jsem zaznamenala věty: „*Chci, aby sem koledníci příští rok zase přišli a aby věděli, že mám dobrou nádivku. Děláám jí přesně tak, jak má bejt. Dávám tam sedm druhů masa, kopřivy...,i když je sníh, vím, kde je vyhrabu...*“⁴¹ Jiná žena mi řekla: „*V sobotu pečú vždycky tři mazance. Mám recept od tchýně.*“⁴² Často se dotazovaní „pyšnili“ osobitou technikou malování vajec, nebo receptem na beránka od babičky. Celkově lze říci, že u dotazovaných převažovala vazba na stravu, coby znak slavnostního rázu dne (velikonočního pondělí).

Co se týče malování vajíček, zjistila jsem, že ve vesnici je několik rodin, které malují voskovou technikou, již popisuje Zíbrt v kapitole Kraslice.⁴³ Jejich původ klade do jižních Čech a na Moravu. Zajímalo mě, jak se tato technika dostala do oblasti severních Čech. Ukázalo se, že jeden z mých informátorů – původem ze středních Čech, se v sedmdesátých letech přiučil této technice od své sousedky v Praze. Sousedka se, jak jsem se dozvěděla, narodila v jižních Čechách a techniku jí naučila babička. Nezdá se, že by šíření tohoto krásného zvyku nějak bránila skutečnost, že se o něj zasloužil muž (který mimochodem umí i plést ukázkové pomlázky z osmi proutků), ani to, že zmíněná technika má svůj původ v jiné části země. Na tomto místě bych ráda uvedla přesnou citaci zmíněného informátora: „*Když jsem byl malej, chodil jsem koledovat. Pak dlouho nic, až jsem se seznámil s Jitkou a ta mě naučila malovat vajíčka a já to na chalupě naučil další lidi a od tý doby se zase na Velikonoce těším, protože se mi líbí tradice... Děti choděj, chlapi choděj, pokecáme a hlavně začne jaro. Je to dobrý udržovat, protože ve všedním lidském životě je to pěkný. Speciálně Velikonoce se mi*

⁴¹ žena, 42 let

⁴² žena, 65 let

⁴³ Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Vyšehrad, Praha 1950, s. 251 – 259.

*líběj, že končí zima. Nejsem městskej člověk, rád jezdím sem, můžu do hospody mezi lidi, jsem venku v přírodě, uteču z města.*⁴⁴

Tato citace úzce souvisí i s otázkou, proč se lidé snaží zvyky udržovat. Z odpovědí na tuto otázku jednoznačně vyplynuly dva základní motivy. Jedním z nich je snaha nepřerušit linii předávání tradic z generace na generaci a druhým je udržení a posílení vztahů mezi lidmi.

Uvedu zde delší citaci, která je základem odpovědi na hlavní výzkumnou otázku mé práce a která zní: Proč lidé v dnešní době zvyky udržují? Tuto odpověď mi poskytla informátorka, která se podílí na udržování zvyků ve vesnici už téměř třicet let.

„Pro mě je to cesta k přírodě. Když se budou zvyky udržovat, vrátíme se k lidskému citění. Člověk se zastaví a uvědomí si, jak tu je, co by měl dělat, je to jakési ztotožnění se se starým, obyčejným. Ono není podstatné, jestli člověk o tom zvyku všechno ví, důležité je, co cítí. Má v tom být pokora, sounáležitost, porozumění. Když si člověk sáhne na dno, jsou tyhle věci důležité. Myslím, že základ Boha je v soucítění s lidmi. A to je třeba předávat.

*Když ke mě přijdou lidi hodovat, vidím v tom nějaké stmelení, máme něco společného, nepřátelství se potlačí. I z cizích lidí se můžou stát známí. Až se příště potkáme, už nebudeme cizí. Je to dobré i pro sblížení místních lidí s rekreanty.*⁴⁵

Na podobné téma byla i další odpověď: *„Vidím v tom sjednocení s místními lidmi. Jsem ráda, když místní vědí, že tu mají otevřené dveře. Krom toho nechci přerušit tradici, kterou mi předala máma. Vždycky jsme sem na Velikonoce jezdili a tenhle zvyk udržovali.*⁴⁶

⁴⁴ muž, 65 let

⁴⁵ žena, 51 let

⁴⁶ žena, 42 let

Předávání tradice je obsaženo i v další odpovědi. Této paní je přes šedesát let a na otázku, proč zvyky udržuje, se mi dostalo poněkud překvapivé odpovědi: „*Ze setrvačnosti, kvůli dědkovi.*“ Potom, ale paní pokračovala: „*Když byly holky malé, tak jsem to dělala kvůli nim. Chtěla jsem, aby věděly že něco takovýho je. V té době tu byli komunisti, který nic takovýho neuznávali a já chtěla, aby holky věděly, že něco takovýho je. Chtěla jsem prostě předat tradici.*“⁴⁷ Mimochodem „holky“ opravdu tradici převzaly a pokračují v jejím udržování a předávání.

A zmíněný „dědek“ se vyjádřil následujícím způsobem: „*Já jsem třeba rád, že jsem naučil lidi z vesnice malovat vajíčka. Oni v tom budou pokračovat. Proto mám rád tradice, že se to dá předat a uchovat.*“⁴⁸

Velmi zajímavá je i následující odpověď: „*Já si tady na chalupě hrozně odpočínám. Vzhledem k tomu, že bydlím v Praze, tak je to tu jak oáza klidu. V Praze lítám z místa na místo, myslím na pět věcí najednou, nemám čas na ženu, na děti... Když přijedeme sem, můžu si to vynahradiť a tyhle starý zvyky nám v tom pomáhaj. Vezmu kluka, projdem vesnici, žena s holkou namalujou vajíčka. Jsme spolu, myslím si, že to je pro rodinu důležitý.*“⁴⁹

A poslední odpověď zněla takto: „*Protože to prostě jsou staletý rodinný tradice, který jsou zakořeněný v každým jednotlivci. Nechci přerušit, co mi dala máma.*“⁵⁰

Na otázku, zda navazují na místní či rodinné tradice, informátoři většinou odpověděli, že na místní. Potom všichni dodali, že si z dětství na oslavy Velikonoc dobře pamatují a pokračovali výčtem mazanců a beránků, koblih, nádivek a pletánků, které jedli, když byli malí. Domnívám se, že prvotní propojení s místní tradicí je způsobeno hlavně tím, že jsem rozhovory

⁴⁷ žena, 65 let

⁴⁸ muž, 65 let

⁴⁹ muž, 36 let

⁵⁰ žena, 65 let

dělala těsně po Velikonocích, kdy měli lidé oslavy ještě v živé paměti a byla to první myšlenka, která je napadla. Objektivně je tudíž zřejmé, že právě chalupáři jsou ti, kdo tradice pomáhají udržovat, nebo jsou dokonce jejich nositeli.

Při poslední otázce, zda se nechávají někým či něčím pro způsob udržování zvyků inspirovat, vyšlo najevo, že tito lidé spolu dost úzce spolupracují, na nedělní malování vajíček se scházejí, chodí společně na proutky. Na velikonoční jídla měla většina žen zděděné recepty, které ovšem nebyly tajné. Často mluvili o snaze přidat k tradici něco ze sebe, mít originální výzdobu, nejlepší pohoštění nebo nejkrásnější vajíčka.

K malování „nejkrásnějších vajíček“ je zde poměrně silná motivace, vzhledem k tomu, že letos proběhl již čtvrtý ročník soutěže o nejkrásnější kraslici. Soutěž probíhá vždy v pondělí odpoledne v místní restauraci.

Jak jsem zmínila již v úvodu práce, mám možnost vycházet i ze zúčastněného pozorování, neboť se již několik let do velikonočních oslav aktivně zapojuji. Krom Velikonočního pondělí hraje velmi důležitou roli i Hod Boží velikonoční, a sice především roli integrační. Tohoto dne chalupáři využívají především ke společným aktivitám. Muži a chlapci ráno chodí společně na proutky. Ženy se každoročně setkávají v některé z chalup, kde malují vajíčka. Tato setkání jsou vždycky nesmírně příjemná a přátelská, jsou spojena s pohoštěním a velmi radostnou atmosférou.

Je zajímavé sledovat, jak se zúčastnění při příležitosti oslav velikonočních svátků ochotně řadí ke svým genderovým rolím. Obzvláště na Velikonoční pondělí jsou role mužů a žen zřetelně vymezeny. Muži koledují, ženy jsou doma a rozdávají koledu. Pouze velmi malá děvčátka, nejvýše do osmi let, se připojují ke koledníkům, starší dívky již zůstávají doma. Koledníci jsou v podstatě rozděleni do tří skupin. Brzo ráno chodí nejmenší děti, které často doprovázejí rodiče. Malé děti dostávají po vajíčku a většina žen jim nabídne ještě nějakou sladkost. Kolem desáté se objeví starší chlapci

a okolo poledne chodí muži. V jejich případě se koleda často protáhne až do odpoledne, protože především pro ně je připravováno pohoštění v podobě nádivek, chlebičků, řízků a pochopitelně kořalky. Každá skupina je pozvána do domu ke krátkému posezení.

2.3 Zhodnocení rozhovorů s informátory, kteří se nehlásí ke křesťanství

Na základě zjištěných informací jsem byla nucena přehodnotit svůj výchozí náhled na zkoumanou skupinu. Můj předpoklad o povrchnosti lidí, kteří slaví Velikonoce a přitom se nehlásí ke křesťanství, se neprokázal. Neprokázal se ani ve světle skutečnosti, že zvyk, z něhož se vytratí jeho původní náboženská povaha, se stává kulturní tradicí a jakousi výplní volného času.

Výpovědi jednotlivých lidí prokázaly, že v jejich vidění nespočívá pravý smysl svátků v tom, co říká historie nebo učené knihy, ale v tom, jaký smysl jim přiřítají oni sami.

Pro rolníka smysl těchto oslav souvisel nejvíce se zemědělstvím, plodivou magií, dobrou úrodou, prostě s tím, co bylo za daných okolností důležité.

Pro křesťana pak smysl souvisel s vírou v Boha a Ježíše Krista, se spásou, duchovním růstem a se vším, co bylo (a je) důležité.

Dnes jsou oslavy, minimálně v případě zkoumané skupiny, spojeny s tím, že se lidé snaží vymanit ze spěchu moderní doby, zastavit se, přiblížit se k sobě navzájem, vrátit se k přírodě a kulturnímu dědictví, neztratit kontinuitu s minulostí. Oslavy tudíž opět souvisí se vším, co je pro tyto lidi důležité.

Je zjevné, že tuto službu – spojení s kulturním dědictvím, přírodou, se sebou navzájem i se sebou samým – těmto lidem neposkytuje znalost historického smyslu svátku, ale svátek sám v kombinaci s jeho vnější podobou.

Z tohoto zjištění vyplývá, že za těchto okolností se tradice nestávají prázdnou formou bez obsahu. Taková podoba svátku by totiž neměla šanci na přežití. Pak by nejspíš z tradic zbyly jen ty historické knihy. Obsah tu ale je a je nesmírně důležité, že je to obsah korespondující s moderní dobou, protože jedině takový obsah má sílu uchovat tradici živou.

A my musíme jenom doufat, že budoucí generace si tento obsah opět změní. Bude to totiž v zájmu tradic, jež jim předáme my.

3. Informátoři z Křesťanského společenství Praha

Rozhovory jsem pořizovala se sedmi informátory, z nichž byli tři muži a čtyři ženy. Ukázalo se, že mezi muži a ženami je, co se týče tématu mé práce, rozdíl. Respektive nejde ani tak o rozdíl mezi pohlavími, ale o rozdíl, který je spojen s tím, kdo se v rodině více věnuje výchově dětí. Všechny čtyři ženy totiž uvedly, že kvůli dětem se snaží tradiční obyčeje udržovat buď doma, nebo se snaží vyhledat prostředí, kde se tyto obyčeje udržují. Ani jedna z žen však nemá zájem na tom, aby si děti spojovaly obyčeje s křesťanským obsahem svátku. Navíc, a to považuji za velmi podstatné, jedná se o společenství křesťanů, kteří jak sami uvádějí „žijí Ježíšův příběh celý rok“.

Pro lepší pochopení ideologie tohoto společenství uvádím doslova vysvětlení jedné z informátorek:

„Mezi katolíky existuje spousta věřících, kteří kdykoli řeknou, že jsou katolíci, chodí do kostela přesně v dobu, kterou jim určuje liturgie, ale já je vnímám jako lidi, kteří chodí do kostela nikoli za Bohem, ale právě za tou liturgií. Je však pravda, že uvnitř katolické církve jsou i jednotlivci, či celé obce, které liturgii pro svůj život s Ježíšem nepotřebují, ale udržují ji, protože chtějí být součástí katolické církve a její pravidla jsou jim přínosem.

V naší církvi liturgie není třeba, protože věřící z našeho sboru k připomenutí Ježíšova utrpení, smrti a zmrtvýchvstání nepotřebují žádné přesné datum. Tato událost je pro ně stěžejní každý den a o Velikonocích se jí pouze více zaobírají.“⁵¹

3.1 Povědomí o velikonočním cyklu a obyčejové obřadnosti

Otázka začíná Květnou nedělí a pokračuje až k Velikonočnímu pondělí, stejně jako u skupiny bezvěrců. Než jsme se dostali k Velkému

⁵¹ žena 33 let

pátku, panovala u pěti ze sedmi informátorů naprostá shoda. Ačkoli se jedná o lidi prodchnuté ideou spojení s Bohem, lidi, kteří tuto ideu niterně prožívají a manifestně se k ní přihlašují, nedokázali dotaz na myšlenkový obsah významných dní Svatého týdne zodpovědět. Neměli vůbec tušení, o čem mluvím. Teprve Velký pátek znali všichni a začali mi velmi podrobně vyprávět příběh ukřižování Ježíše Krista. Na základě svých znalostí Bible potom logicky odvodili události, jež se připomínají o Bílé sobotě, Hodu Božím velikonočním a nakonec si vydedukovali i Zelený čtvrtek. Konkrétní názvy jednotlivých dní jim ovšem krom Velkého pátku neříkaly vůbec nic.

Co se týče Velikonočního pondělí, nedokázal nikdo z dotazovaných říci, proč se tento den slaví. Zmiňovali, že se jedná o den, kdy se rozdávají vajíčka a chodí se hodovat, někteří si nebyli jisti, zda si na Velikonoční pondělí katolíci nepřipomínají zmrtvýchvstání.

U druhé části první otázky, která byla zaměřena na období Letnic, pak byla situace obdobná. Nanebevstoupení Páně a seslání Ducha svatého popsali naprosto přesně podle Bible včetně nejmenších detailů. Všichni věděli přesný čas těchto událostí, příznačné pro ně bylo hlavně číslo čtyřicet, které si spojovali s Mojžíšovým putováním po poušti, které trvalo čtyřicet let, i se čtyřicetidenním půstem Ježíše Krista. Prosebné dny neznali.

Pálení čarodějnic si dva informátoři spojovali se středověkými inkvizičními procesy. Další dva hovořili o spojitosti s jarem a zlými duchy. Jeden z informátorů mi například odpověděl následující: *„Nevím, co to znamená, ale souvisí to s jarem. Asi nějaké zahánění zlých sil. Nemá to co dělat s náboženstvím. Jako dítě jsem se toho občas zúčastnil a líbilo se mi to. Byla to taková hra.“*⁵² Vzpomínka na dětství ve spojitosti s tímto zvykem byla poměrně častá.

⁵² muž 42 let

Stavění májů měli všichni informátoři spojeno se strachem, aby májku nikdo neukradl. Zdá se, že *Babičku* Boženy Němcové máme všichni řádně „pod kůží“, protože na hlídání májky se shodly obě skupiny informátorů. Na souvislost s láskou a manželstvím však u májky poukázali pouze dva lidé z této skupiny.

Druhá otázka, která je zaměřena na symboly, začínala řehtačkami, které všichni informátoři přiřadili pohanství. „Tím se vyháněli zlí duchové,“ byla nejčastější odpověď. Poukazovali také na souvislost s plodností a úrodou. Jeden z informátorů mi doslova řekl: „*To patří k pohanství, nevím jistě proč, ale myslím si, že to má něco společného s plodností a úrodou.*“⁵³

S ohněm zapalovaným na Bílou sobotu si nevěděl rady nikdo.

Pouhá zmínka o velikonočním beránku znamenala ve všech sedmi případech podrobný příběh. Tři dotazovaní vyprávěli příběh o deseti ranách egyptských, kdy domy, jejichž dveřní zárubně nebyly natřeny krví berana, přišly o vše prvorozené. I ti, kteří tento příběh vyprávěli, však označili beránka jako symbol křesťanství. Za všechny výpovědi uvádím opět odpověď jedné z žen: „*Ježíš je symbolem oběti. Židé obětovali spoustu beránků. Teprve Ježíš byl dokonalou obětí a díky němu již další oběti dělat nemusíme. To je jádro naší víry, které je ve středu všeho dění.*“⁵⁴

Barevná vajíčka přiřadili všichni k pohanství s tím, že jsou symbolem plodnosti.

U dotazu na čtyřicetidenní půst od Popeleční středy do Velikonoc se někteří z dotazovaných pozastavili nad tím, proč se tento půst drží před Velikonocemi. Otázku zodpověděli na základě znalosti Bible – čtyřicetidenní

⁵³ muž 53 let

⁵⁴ žena 39 let

půst může symbolizovat jedině Ježíšův půst před začátkem služby – tuto tradici však neznali. Protože se jedná o čtyřicítka a o půst, zvažovali mezi křesťanstvím a židovstvím. Někteří se klonili k symbolice židovské a spojovali zvyk se čtyřiceti lety Mojžíšova putování po poušti. Dvě z žen se přikláněly ke křesťanství s tím, že jim vadilo načasování zvyku. *„Proč se to drží před Velikonocemi? Ježíš se přece postil před začátkem své služby, která trvala tři roky. To nechápu.“*⁵⁵

Vynášení Morany znali všichni a spojovali ho s pohanstvím. Někteří mi jmenovali i různé názvy pro Moranu, například Mařena nebo Morena. Časté bylo označení Morany jako čarodějnice, která byla vyrobena ze slámy nebo hadrů. Jejím vyhozením do vody lidé skoncovali se zimou a vítali jaro.

3.2 Atmosféra oslav, rodinné tradice, individuální důvody k udržování tradice

Otázka, zda dotazovaní udržují některé ze zvyků spojených s výše uvedenými dny, byla pro tuto skupinu rozdělena do dvou podotázek. První byla zaměřena na zvyky v církvi a druhá na zvyky v rodině.

Zvyky udržované v církvi představovaly pro všechny informátory poměrně snadnou otázku. Informátoři se shodli, že vlastně neudržují žádné zvyky a vzápětí i vysvětlili, proč tomu tak je. Křesťanské společenství Praha se řadí mezi tzv. charismatické církve, jejíž členové věří, že seslání Ducha může mluvit jazykem, který mu dal Bůh tak, jak tomu bylo na svatého trvá po celou novozákonní dobu. Znamená to také, že každý z nich samém počátku. Tímto jazykem míní duchovní jazyk, který jak tvrdí, má podobu svébytného jazyka, má strukturu a vyvíjí se. Proto říkají: *„Neslavíme Letnice, protože je máme pořád a stejně je to i s Velikonocemi.“*⁵⁶

Další z informátorů mi řekl: *„Nevyrůstal jsem v žádné tradici a teď jsem*

⁵⁵ žena 36 let

⁵⁶ žena 36 let

součástí skupiny, která říká, že se to má žít celý rok. Ale já to považuji za určitou slabinu. Naše církve hodně vychází ze židovství, podle něhož je zjevné, že Bůh chce svátky. Jenomže nové církve tradice většinou boří. Ustanovení či převzetí některých tradic se nebráníme. Možná, že k tomu v budoucnu dojde. V současné době o Velikonocích pouze čteme o aktuální události⁵⁷, jinak nic.“⁵⁸

Jedna z dotazovaných žen mě překvapila velikým množstvím vědomostí o katolických svátcích. Dá se říci, že byla schopna zodpovědět téměř všechny otázky, které se týkaly katolické liturgie. Jenže tato žena mi vzápětí vysvětlila, že jako malá měla velmi ráda knihu Školák Kája Mařík,⁵⁹ kterou dnes čte dětem, a označila ji jako největší a vlastně jediný zdroj svých vědomostí. Zároveň mě ovšem ujistila, že tuto katolickou tradici zná pouze teoreticky, z paměti a v konkrétní dny v roce jí jako svátkům nevěnuje pozornost a to ani přesto, že vyrůstala na venkově, kde se v dětství lidových zvyků zúčastňovala. Proč tomu tak je, mi vysvětlila stejně jako všichni ostatní informátoři tím, že jejich církve má Velikonoce i Letnice po celý rok.

Druhá část otázky, zaměřená na udržování zvyků v rodině pak měla jednoznačnou souvislost s tím, zda se jednalo o muže nebo o ženu pečující o děti. Oba muži se shodli, že žádné zvyky neudržují. Odpověděl tak i muž, jehož manželka mi sáhodlouze popisovala, jak každoročně jezdí s oběma dětmi malovat vajíčka k sestře na chalupu, kde se udržují velikonoční tradice.

⁵⁷ míněn text evangelia

⁵⁸ muž 42 let

⁵⁹ Školák Kája Mařík je dílo autora Felixe Háje (umělecký pseudonym spisovatelky Marie Černé, provdané Wagnerové). Popisuje školní dny malého chlapce, který se jmenuje Kája Mařík. Dílo, které vyšlo po roce 1926 v celkem 7 číslovaných dílech a dalších asi 8 pokračováních, popisuje dětství, mládí a čas dospívání chlapce, žijícího v malé vsi kdesi v českých lesích. Jeho příhody, často proložené pozorováními a příběhy z přírody (Kája Mařík vyrůstal v hájovně), byly laděny pozitivním přístupem ke katolické víře, což vedlo k faktickému zákazu knih během komunistického režimu. Má se za prokázané, že předlohou prostředí, v němž se příběh odehrává byly brdské lesy a Mníšek pod Brdy (zdroj: http://cs.wikipedia.org/wiki/Školák_Kája_Mařík)

(Sestra zdělila chalupu po rodičích a sama informátorka se v dětství velikonočních oslav zúčastňovala.)

Všechny čtyři ženy jsou matkami malých dětí do sedmi let a všechny nějakým způsobem tradice udržují. Všechny čtyři ženy si vyhledaly nějakou lokalitu, většinou u příbuzných či přátel, kde se jejich děti mohou s velikonočními zvyky setkat v živé podobě.

Velmi odlišné od první skupiny informátorů však byly jejich odpovědi na otázku, proč tyto tradice udržují. Jednoznačně na prvním místě stála odpověď, že to děti baví. Na otázku, zda by tyto zvyky udržovaly i kdyby děti neměly, odpověděly, že určitě ne. Žádná z dotazovaných žen se nesnažila v myslích svých dětí propojit velikonoční tradice s vlastní událostí ukřižování a zmrtvýchvstání. Všem ženám velmi záleželo na předávání vlastního příběhu Ježíše Krista v co nejdetailnější podobě, přičemž na jeho zasazení do kalendáře nekladly žádný důraz. Na otázku, proč se nesnaží dětem velikonoční tradice s vlastním příběhem propojit, odpovídaly vesměs, že Kristův příběh s malováním vajec nesouvisí, což je pochopitelně pravda.

Asi nejvýmluvnější bylo sdělení informátorky, která řekla: *„Velikonoce se zvrty ve velké obžerství a opilství. Jezdím s dětmi na vesnici, aby si vykoledovaly vajíčko, ale nemám v úmyslu jim to v téhle podobě předávat. U lidí, kteří nemají křesťanský základ se to prostě zvtlo. Pijou a pak a pak se pozvracej...“*⁶⁰ O tradici takto pojímané hovořila s velikým despektem. Při narážce na malovaná vajíčka se ovšem její odmítavý postoj rozplynul a dodala: *„Vajíčka si maluju pro radost. Zdobím si byt vším, co připomíná jaro. Kuřátka, slepičky, pěstujeme s dětmi obilíčko, to mám ráda.“*

Další z žen hovořila o mazancích, jimž doma říkají „crossbuns“ – podle kříže, který se dělá nahoře. Když jsem se zeptala, proč tuto tradici udržuje, dozvěděla jsem se, že jí i jejímu muži hrozně chutná mazancové těsto a že

⁶⁰ žena 30 let

když má čas, peče mazanec i jindy. „*Žádnou velkou tradici v tom nevidím, prostě nám to děsně chutná.*“⁶¹

Slyšela jsem i o vajíčkách vařených v slupkách cibule, na něž se přilepí různé druhy tráv a pečlivě se zabalí do punčochy. Vypadají prý na stole moc hezky a děti z toho mají radost. „*Jezdíme kvůli tomu k rodičům na vesnici, děti to hrozně baví.*“⁶² Zeptala jsem se, zda dětem říká, proč se vajíčka malují. Odpověď byla, že se na to neptaly, takže se s tím více nezabývají. „*Prostě je to baví, tak jim to dopřeju.*“ Tatáž matka ovšem nesmírně dbá na to, aby měly děti co nejjasnější představu novozákonního příběhu, mají doma kreslené biblické filmy, předčítají si příběhy z dětské bible. Jedná se tudíž o matku, která výchovu svých dětí ani v nejmenším nezanedbává, ale některé znalosti považuje za důležité pro své potomky, jiné ne.

Ráda bych ještě zdůraznila, že své informátory jsem navštívila u nich doma, takže jsem měla možnost alespoň částečně nahlédnout do rodinného života rodiny a bylo zjevné, že se nejedná o náboženské fanatiky, kteří neuznávají nic, co by se netýkalo víry. Jedna z výše zmiňovaných žen měla široké vědomosti nejen o katolické liturgii, ale i o některých pohanských svátcích, jejich obsahu a původu. Její syn se jí prý často ptá na smysl některých tradic, protože se s nimi setkává ve škole. Vždy se mu snaží všechno co nejpřesněji vysvětlit, nicméně na propojování novozákonního příběhu s těmito zvyky zájem nemá a to ani v případě, kdy tyto zvyky křesťané převzali a propojili s liturgickým kalendářem. Vnímají to prostě jako katolický zvyk a oni se počítají mezi charismatické církve.

⁶¹ žena 33 let

⁶² žena 36 let

3.3 Zhodnocení rozhovorů s informátory z Křesťanského společenství Praha

Pro evangelikály obecně představuje obyčej jistý příměsek, který narušil původní křesťanskou zvěst, příměsek, který do značné míry zavání pohanstvím.

I tato skupina informátorů mi ovšem potvrdila hypotézu, že lidé se věnují různým činnostem pouze za předpokladu, že za nimi vidí nějaký hlubší smysl. Z výzkumu vyplývá, že obě skupiny si v podstatě váží stejných hodnot. I tato skupina chce předat další generaci to, co považuje za důležité a hodnotné. I tato skupina lidí si váží soudržnosti mezi lidmi a sbližování se s nimi. Ani tato skupina nepovažovala za důležité propojení lidového zvyku a jeho přesného smyslu. Zdůrazňuji, že všichni dotazovaní dokonale znali novozákonní příběh. Ukázalo se, že ke své víře zvyk nepotřebují. Víra a zvyk pro ně tvoří dvě linie, které spolu nesouvisejí. Zvyky akceptovali pouze v rovině kulturního dědictví, s nímž je třeba seznámit děti. Těm je však zprostředkovávali jako lidové tradice českého obyvatelstva a nikoliv jako tradice spojené s křesťanstvím. Oddělení těchto dvou linií bylo dokonce často zcela cílené.

Nicméně i podle stanovisek této skupiny je zjevné, že pro člověka jsou důležité určité hodnoty a podle svého zaměření si pak vyhledává ve světě prostředí, které mu je dokáže poskytnout. V duchu svého výběru potom vede i své děti.

V úvodu jsem se zmínila, že všichni členové Křesťanského společenství si tuto skupinu věřících lidí vyhledali sami a nenásledovali tak žádnou osobu, která v jejich životě plnila úlohu předavatele rodinných tradic. Vzhledem k tomu, že během rozhovorů se informátoři často zmiňovali o svém dětství, kdy tradice v rámci rodiny udržovali, je zjevné, že v jejich případě muselo dojít k anulování vazby těchto tradic na křesťanství. Stejně

zjevné je však i to, že tito lidé sice anulovali tuto vazbu, ale nevzdali se hodnot, jež jsou v tradicích obsaženy, tak jak je popisují výše.

4. Srovnání obou vykořeněných skupin

Je patrné, že pro skupinu bezvěrců neznamena udržování zvyků obžerství a opíjení. Tradice pro ně má smysl, který jim dodává vnitřní naplnění. V předávání tradice příští generaci vidí jednak sepětí s předky a jednak sounáležitost s lidmi, kteří tradici udržují. Vyjádření „*staletý rodinný tradice, který jsou zakořeněný v každým jednotlivci*“ hovoří o něčem, co má člověk obsaženo uvnitř sebe, o čemsi intimním a velmi citlivém. Stejně tak výrazy „*pokora, sounáležitost, porozumění*“, i věta „*Nechci přerušit, co mi dala máma,*“ nebo „*ve všedním lidským životě je to pěkný*“.⁶³

Pro členy Křesťanského společenství Praha je podobně intimní a citlivou záležitostí víra v Boha. Představuje sepětí s předky a sounáležitost s lidmi. Je v ní pokora a kontakt s vnitřním já. Víra v Boha představuje naplnění nejnítěrnější lidské potřeby. Nahlížíme-li na celou věc z tohoto úhlu pohledu, je poměrně logické, proč sekulární lidé tradice vyhledávají a proč lidem z Křesťanského společenství zvyky nechybí.

Co se týče obyčejové tradice, jejich původní formy badatelé vesměs váží k tradicím předkřesťanským. Také informátoři symboly, s nimiž tyto tradice pracují, nespojovali s novozákonním příběhem ukřižování a zmrtvýchvstání Krista. Například rachtačky informátoři z obou skupin buď spojovali s vyháněním zlých sil pomocí hluku, nebo smysl neznali. Na katolické zdůvodnění, že se rachta místo „zvonů, které jsou v Římě“, si nevzpomněl nikdo.

Vajíčko, jako symbol nového života, znali všichni s tím, že křesťané jej

⁶³ s. 64 – 66 této práce

jednoznačně spojovali s pohanstvím a většina sekulárních informátorů s křesťanstvím.

Pálení čarodějnic zástupci obou skupin spojovali s koncem zimy. Většinou jim tento zvyk splýval s vynášením Morany. Ovšem k tomuto směřování docházelo i dříve, jak je patrné z faktů uvedených v první části této práce.

Oheň, který katolíci zapalovali na Bílou sobotu před kostelem neznal nikdo, stejně jako prosebné dny.

Stavění májky znali všichni, někteří jej správně spojovali s láskou. Většina informátorů z obou skupin věděla, že májku je třeba hlídat. Tyto vědomosti mohou (ale nemusejí) mít spojitost se znalostí českých literárních děl, s nimiž jsme se všichni seznámili na základní škole. Patří mezi ně Babička Boženy Němcové, Rok na vsi bratří Mrštíků, Vesnický román Karolíny Světlé či Máj Karla Hynka Máchy.

Školáka Káju Maříka znala jako zdroj informací o katolické liturgii jediná z dotazovaných. Máj Karla Hynka Máchy i Babička Boženy Němcové jsou díla, jež byla za minulého režimu (a jsou dosud) součástí seznamu povinné četby žáků druhého stupně základní školy. Zdá se tudíž, že výchozí cíle, na nichž si ta která země vybuduje svůj vzdělávací systém, mají rozhodující vliv na směr uvažování národa. Totalitní režim stavěl na myšlence, že je nesmyslné věřit v něco, co se nedá prokázat a vše, co bylo se vzdělávacím systémem spojeno, muselo tuto zásadu zohledňovat. Školský systém nám tudíž nezprostředkoval seznámení s literaturou, jež by nám poskytla základ pro jiný směr uvažování. Možnost, že by tuto mezeru mohla vyplnit rodina, můj výzkum neprokázal.

Výsledkem tudíž je, že obě skupiny mají sice mlhavou, ale alespoň nějakou představu o pohanském smyslu lidových obyčejů a téměř žádnou představu o smyslu křesťanském. Skupina nevěřících informátorů vzhledem k tomu, že křesťanský příběh nezná a ve svých úvahách vychází z křesťanské

historie Evropy, přičítá křesťanství i to, co je pohanské, a naopak křesťané, kteří zase neznají zvykosloví, často přičítají pohanství i obyčeje, které lze vysvětlit z křesťanské obřadnosti, nebo křesťanský zvyk vůbec neznají.

5. Závěr

Odpověď na otázku, proč lidé, kteří se nehlásí ke křesťanství, slaví křesťanské Velikonoce a Letnice, když „nevědí proč“, je zřejmá. Slaví jednoduše proto, že „dobře vědí proč“. I když se nejedná o původní smysl, který lidé ve zvycích vidí, našli si smysl nový a jejich důvody pro udržování zvyků jsou pádné a velmi smysluplné. Smysl velikonočních oslav tedy závisí na duchovním zaměření člověka.

Bezvěrci mají dle výsledků mého výzkumu mnohem silnější vnitřní motivaci k udržování lidových obyčejů nežli členové Křesťanského společenství Praha. Funkce, jež bezvěrcům naplňuje festivity, poskytuje křesťanům církevní shromáždění. Jde především o funkci integrační a funkci propojení s minulostí. Křesťané jsou zvyklí na pravidelné setkávání v církvi, setkávání, jež je prochnuto sounáležitostí, o které hovořili bezvěrci jako o důležitém prvku velikonoční festivity.⁶⁴ U křesťanů tato sounáležitost vyplývá ze společné víry, u bezvěrců ze společného prožívání svátku i příprav na tento svátek.

Pro křesťany představuje propojení s minulostí samotná víra v Boha, společné připomínání Kristova příběhu a četba bible. U bezvěrců představuje propojení s minulostí snaha udržovat obyčeje pokud možno v té podobě, v jaké si je pamatují ze svého dětství, jak je převzali od svých předků.

Bezvěrci, díky téměř nulové znalosti křesťanství, pak mají tendenci spojovat většinu lidových obyčejů s křesťanstvím. Většinou symbolů i zvyků přičítají křesťanské kořeny a to i v případě, že tomu tak není. Členové

⁶⁴ viz. s. 65 této práce

Křesťanského společenství Praha zase naopak odmítají propojení festivit s příběhem Ježíše Krista. Ženy, které svým dětem v žádném případě nebrání, aby se s lidovými obyčejí seznámily a osobně setkaly, se v některých případech cíleně snaží oddělit v myslích svých dětí křesťanství od lidových obyčejů, jako dva svébytné celky.

K zajímavým zjištěním patří i fakt, že chalupáři, v tomto případě všichni Pražané, mají větší motivaci k udržení tradice nežli místní člověk. Sami svůj způsob slavení označují jako „navazující na místní tradici“, nicméně z jejich výpovědí vyplývá, že do místní festivity vnesli mnoho vlastních prvků a v lokální obyčejové tradici do určité míry zastupují roli dárce obyčejového prvku a nikoli jeho pouhého udržovatele.

Zbývá už jen zamyšlení nad otázkou, zda podobně vykořeněné skupiny lidí, jako jsou ty, u nichž proběhl můj výzkum (pochopitelně bez skupiny židovských věřících, která vykořeněná není), dokáží dále předat dědictví minulých generací. Je přeci evidentní, že jedinou variantou skutečně živé podoby lidového obyčeje, je taková podoba, kdy si zvyk zachovává svou náboženskou povahu. Přes tento nesporný fakt však má odpověď na tuto otázku zní: obě skupiny jsou do určité míry schopny toto poslání naplnit. Dědictvím nejsou pochopitelně pouze lidové zvyky, ale rovněž křesťanská tradice, jejíž kontinuita byla poškozena během čtyřiceti let totality. Členové nově vzniklých, či stále vznikajících církví ožíví narušenou tradici křesťanství a posílí řady křesťanů. Můj osobní názor je, že tyto řady v budoucnosti posílí ještě významně. Čtyřicet let je z hlediska dějin zanedbatelný okamžik. Pro mou generaci bylo křesťanství zdrojem údivu a někdy i posměchu, pro generaci mých dětí už je zdrojem údivu fakt, že mohla být víra v Boha zakazována.

Na základě poznatků vyplývajících z mého výzkumu jsem dospěla k závěru, že ani zvyková část velikonočních a letničních tradic nezanikne. Příští generace ji sice obdrží poněkud vytríděnou a ochuzenou o některé

svátky (především ty, jež se váží na křesťanství), ale základ zůstane. Zůstane přesně to, co je pro lidi důležité, to v čem nacházejí hodnoty, které hledají.

PŘÍLOHA 1 ke kapitole 3. Jak rozlišit křesťanské a pohanské prvky obyčejové tradice ?

Benandanti byli tzv. dobří čarodějníci, kteří za nocí vystupovali ze svého těla a „jako duch“ se zúčastňovali tzv. nočních bitev s čarodějníky, v nichž bojovali za dobrou úrodu. Z dobových výpovědí benandantů vyplývá, že o těchto svých nočních srazech a o jejich smyslu vůbec nepochybovali a považovali je za zcela reálné.

Od poloviny 13. do poloviny 15. stol. vytvářeli kněží a inkvizitoři obraz ďábelského čarodějnictví, jež obsahovalo smlouvy s ďáblem či profanaci svátostí. Prostřednictvím traktátů, kázání a podobenství se tento obraz šířil pomalu do celé Evropy a poté dokonce i za Atlantik. Obzvláště dramaticky k tomuto rozšiřování docházelo v samotném průběhu procesů – pomocí mučení a sugestivních výslechů.

První ďábelský sabat, který zapadal do církví vytvořeného schématu, je zaznamenán roku 1634. Předcházelo mu 850 procesů s účastníky typických benandantských srazů.

Prozkoumáme-li rituály popisované benandanty, zjistíme, že snaha spojovat je se sabatem, je nesmyslná, neboť se evidentně jedná o rolnický obřad, který se ve velmi živé podobě zachoval až do konce 16. stol. Umožnila to mimo jiné i geografická poloha Furlanska, které bylo okrajovou oblastí, komunikací téměř nedotčenou. Jde o oslavy, které pocházejí z antického rolnického kalendáře, které později přešly do kalendáře křesťanského. Tyto oslavy symbolizují sezónní krizi, nebezpečný přechod od starého ročního období k novému, s jeho přísliby setby, sklizně, sběru hroznů. Tehdy benandanti vycházejí a tyto plody země brání před zlými silami.

I samotná církev se snaží chránit úrodu pomocí procesí o křížových dnech, která se konala obvykle ve třech dnech předcházejících Nanebevstoupení Páně. Lidé to však nepovažovali za dostačující.

Hypotézou, která bohužel nemůže být potvrzena, protože předchozí fáze kultu chybí, tudíž je: původně obřad vznikl jako skutečná bitka proti sobě stojících skupin a na výsledku magicky závisela úrodnost polí. V další fázi se tyto obřady přestaly odehrávat veřejně a dostaly se na pomezí snu a halucinace s tím, že však nikdy neupadly do individuálního fantazírování.

Ve výpovědích benandantů se však setkáváme ještě s dalším prvkem, který s tímto rolnickým kultem nesouvisí. Je to prohlášení: „My jdeme ve prospěch Krista a čarodějníci ve prospěch ďábla.“ Díky tomu vyvstává otázka po důvodu pokřesťanštění rolnických obřadů vykonávaných benandanty. Hypotézy jsou dvě: pokřesťanštění snad fungovalo jako maska, aby se před církví zakryl málo pravověrný obřad. Druhá možnost je, že se dávný rolnický obřad pomalu zakrýval křesťanskou motivací lidí, kteří bezelstně spojovali dobrou věc úrodnosti polí se svatou věcí Kristovy víry.

Základ benandantské víry měl tudíž dvě jádra. Jednak to byl starší **rolnický kult** a jednak **kult křesťanský**. K těmto dvěma základním kultům se pak přidaly i prvky zařaditelné do čarodějnictví. Problém byl, že rolnický kult inkvizitoři nechápali a kult křesťanský odmítali s benandantsvím spojovat. Výsledek je tedy jednoznačný. Přiřadili benandantsví do kategorie čarodějnictví.

Inkvizitoři potřebovali 50 let na to, aby asimilaci benandantů s čarodějníky prosadili v myslích furlanských venkovanů. Nikdy se jim to ale nepodařilo beze zbytku a některé rysy původního benandantství si lidé tvrdošijně uchovávali.

Myšlenkové pochody benandantů a furlanských venkovanů, které vedly k asimilaci s čarodějníky, se mi jeví naprosto stejné jako myšlenkové pochody lidí, kteří směšovali dávné pohanské zvyky s křesťanstvím. Na odedávna předávané tradice „naroubovali“ příběh Ježíše Krista, udržovali stále stejné, či nějak přizpůsobené zvyky a přidali (a nebo také nepřidali) jim nový význam. To je také důvod, proč je nesmírně složité rozlišit, které zvyky

přičíst pohanství a které křesťanství. V některých případech je to zcela nemožné.

(Ginzburg, C.: *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*, Argo, Praha 2002)

PŘÍLOHA 2:

DOTAZNÍK PRO INFORMÁTORY ZE ŽIDOVSKÉ OBCE V PRAZE

A. Otázky pro strukturovaný rozhovor

1. Která událost je připomínána při sederové večeři a jakým způsobem je tato událost připomínána?
2. Jaké jsou otázky, které klade nejmladší účastník u stolu při sederové večeři?
3. Proč se už dnes o Pesachu nejí beránek a co jej u sederového stolu zastupuje? Co představoval beránek v době vyjití z Egypta pro Egyptany?
4. Proč se při sederové večeři jedí tři macesy, hořké byliny a pijí čtyři poháry vína?
5. Hagada hovoří o čtyřech synech: chytrém, zlém, prostáčkovi a o tom, co se neumí ptát. Co tyto synové symbolizují?

B. Otázky pro semistrukturovaný rozhovor

1. Jak ve Vaší rodině nakládáte během Pesachu s chámeccem?
2. Popište, prosím, průběh sederové večeře Vaší rodiny.
3. Jaký přínos pro Vás udržování zvyku představuje? Posiluje zvyk víru?
4. Dovedete si představit, že byste někdy Pesach neoslavili?

PŘÍLOHA 3:

DOTAZNÍK PRO INFORMÁTORY, KTEŘÍ SE NEHLÁSÍ KE KŘESŤANSKÉ ANI ŽÁDNÉ JINÉ VÍŘE

A. Otázky pro strukturovaný rozhovor

1. Co vám říkají názvy:

- a) Květná neděle
- b) Škaredá (sazometná) středa
- c) Zelený čtvrtek
- d) Velký pátek
- e) Bílá sobota
- f) Hod Boží velikonoční
- g) Velikonoční pondělí

(u následujících uvést přesně, kdy se slaví)

Nanebevstoupení Páně
seslání Ducha svatého
prosebné dny
pálení čarodějnic
stavění májů

2. Udržujete některé zvyky spojené s těmito dny? Jaké? Kdy přesně?

3. Které z následujících předmětů či zvyků si spojujete s křesťanstvím, které s judaismem a které s pohanstvím? (říci s čím a hlavně proč)

rachtačky (řechtačky, klepačky)
oheň zapalovaný na Bílou sobotu
velikonoční beránek
barevná vajíčka
čtyřicetidenní půst od Popeleční středy do Velikonoc
vynášení Morany

B. Otázky pro semistrukturovaný rozhovor

1. Pokuste se popsat atmosféru Velikonoc a důležitost, kterou jednotlivým zvykům přičítáte Vy a Vaše rodina.

2. Navazujete udržováním zvyků na rodinnou nebo místní tradici?

3. Proč se snažíte zvyky udržovat?

4. Necháváte se pro způsob slavení něčím (někým) inspirovat?

PŘÍLOHA 4:

DOTAZNÍK PRO ČLENY KŘESŤANSKÉHO SPOLEČENSTVÍ PRAHA

A. Otázky pro strukturovaný rozhovor

1. Co vám říkají názvy:

- a) Květná neděle
- b) Škaredá (sazometná) středa
- c) Zelený čtvrtek
- d) Velký pátek
- e) Bílá sobota
- f) Hod Boží velikonoční
- g) Velikonoční pondělí

(u následujících uvést přesně, kdy se slaví)

Nanebevstoupení Páně
seslání Ducha svatého
prosebné dny
pálení čarodějnic
stavění májů

2. Které z následujících předmětů či zvyků si spojujete s křesťanstvím, které s judaismem a které s pohanstvím? (říci s čím a hlavně proč)

rachtačky (řečtačky, klepačky)
oheň zapalovaný na Bílou sobotu
velikonoční beránek
barevná vajíčka
čtyřicetidenní půst od Popeleční středy do Velikonoc
vynášení Morany

B. Otázky pro semistrukturovaný rozhovor

3. Udržujete některé zvyky spojené s těmito dny? Jaké? Kdy přesně?

4. Vyjde-li najevo, že informátoři udržují nějaké jiné zvyky, než které jsou známy z minulosti, budou dotazy zaměřeny na původ těchto zvyků a budou nadále vycházet ze vzniklých souvislostí.

Vyjde-li najevo, že informátoři žádné zvyky neudržují, budu se snažit zjistit, proč tomu tak je.

Vyjde-li najevo, že informátoři se snaží udržovat zvyky v podobě, kterou známe z minulosti, pak budou následovat stejné otázky, jako u první skupiny informátorů s tím, že se budu snažit zjistit rozdíly v přínosu udržování zvyků pro jednotlivé skupiny.

5. Bible se skládá ze dvou částí. Ke které z nich se vztahují otázky 3 a 4?

6. Vyberte tvrzení, které je Vašemu názoru nejbližší:

a) Zvyky spojené s velikonočními svátky neudržuji, protože nemám možnost. Kdybych tuto možnost měl(a), využil(a) bych ji.

b) Volného času v době velikonočních svátků využívám k individuálnímu odpočinku nebo k setkávání s přáteli. Lidové zvyky tohoto období mi nijak nechybí.

c) Velikonočním zvykům se aktivně věnuji.

SEZNAM LITERATURY

- Adam, A.: *Liturgika*, In: Křesťanská bohoslužba a její vývoj, překlad: Konzal, V. a Kouba, P., Vyšehrad, Praha 2001.
- Bible, ekumenický překlad, Praha 1979.
- Divecký, J.: *Židovské svátky*, P₃K, Praha 2005.
- Feiler, B.: *Tam, kde se narodil Bůh*, překlad: Pažoutová, N., Talpress, Praha 2007.
- Frolec, V.: *Svatodušní královské průvody*, in Jízda králů. Lidový obřad – hra – slavnost, Praha 1990, s. 48 – 50.
- Frolec, V.: (ed.) *Výroční obyčeje*, Současný stav a prameny, Brno 1982.
- Frolcová, V.: *Voda v české velikonoční tradici*, in Kult a živly, Uherské Hradiště 1999, s. 143 – 145.
- Frolcová, V.: *Velikonoce v české lidové kultuře*, Vyšehrad, Praha 2001.
- Gennep, A. van: *Přechodové rituály*, Praha 1996
- Ginzburg, C.: *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*, Argo, Praha 2002
- Hochová – Brožíková, L.: *Staročeský rolník o Velikonocích*, Český lid, 30, 1930.
- Hradilek, P.: *Egerie*. Křesťanský časopis Getsemany, listopad 2001
- Kunz, L.: *Starobylé prvky velikonočních obchůzek na východní Moravě*, Slovácko, 29, 1987, s. 107 – 120.
- Le Goff, J.: *Kultura středověké Evropy*, Praha 1991.
- Newman, J., Sivan G.: *Judaismus od A do Z*, překlad Zbavitelovi G., a D., Sefer, Praha 1998.
- Niederle, L.: *Slovanské starožitnosti*, In: *Oddíl kulturní*, Bursík a Kohout, Praha 1924
- Nová bible kralická, překlad: Flek, A., Biblion, České Budějovice 2006.

- Petráňovi, J., L.: *Rolník v evropské tradiční kultuře*, Praha 2000.
- Procházka, K.: *Lid český z hlediska prstonárodně náboženského*, Praha 1910.
- Putík, A., Pavlát, L., Fiedler, J.: *Židé – dějiny a kultura*, Praha 1997.
- Rémond, R.: *Náboženství a společnost v Evropě*, překlad Hánová, A., Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003
- Richter, K.: *Liturgie a život*, překlad: Sokol, J. a Bastl, O., Vyšehrad, Praha 2003
- Sidon, E.K.: *Nová pražská pesachová Hagada*, Sefer, Praha 2007.
- Sokol, J.: *Filosofická antropologie, Člověk jak osoba*, Portál, Praha 2002.
- Stern, M.: *Svátky v životě židů*, překlad Smutná, A., Vyšehrad, Praha 2002.
- Tchořová, V.: *Velikonoční a předvelikonoční koledy*, EÚ, Praha 2005
- Tchořová, V.: *Jarní obchůzkové koledy děvčat na Olomoucku a Přerovsku*, EÚ, Praha 2008
- Václavík, A.: *Výroční obyčeje a lidové umění*, Praha 1959.
- Váňa, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*, Panorama, Praha 1990
- Vondruška, V.: *Církevní rok a lidové obyčeje*, Dona, České Budějovice 2005.
- Winter, Z.: *Život církevní v Čechách*, díl 1 a 2, Praha 1895 a 1896
- Zíbrt, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*, Vyšehrad, Praha 2006
- Zíbrt, Č.: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*, Academia, Praha 1995
- Zíbrt, Č.: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní*, Praha 1889
- Zíbrt, Č.: *Velikonoční obyčeje, pověry a obřady lidové*, Český lid, 27, 1927, s. 50 – 62.

